

De poging tot ontzet van 's-Hertogenbosch in 1629, en hare afweer.

DOOR

R. DUFOUR.

INLEIDING.

Ongeveer 50 jaar geleden verscheen van de hand van den 1en Luitenant-Ingenieur J. P. DE BORDES »De verdediging van Nederland in 1629.» Het was de eerste afgeronde studie van dit, voor ons vaderland zoo belangrijk jaar uit den tachtigjarigen oorlog. Met de grootste nauwkeurigheid gaf de schrijver in zijn werk een overzicht van de vestingen en liniën dier dagen, van de samenstelling onzer toenmalige krijgsmacht, benevens van de handelingen van de wederzijdse strijdkrachten. Met de bedoeling om uit de geschiedenis het bewijs te leveren van de groote kracht, die gelegen is in de natuurlijke gesteldheid van den Nederlandschen bodem, werd door den genie-officier aan de critische behandeling der operatiën slechts eene ondergeschikte plaats toegekend.

Eene zoodanige meer uitvoerige behandeling scheen ons belangrijk met het oog op de lessen, die, ook tegenwoordig nog, uit elken in Nederland gevoerden veldtocht, kunnen worden geput.

Immers, waar de tactiek en de versterkingskunst door de verbetering der vuurwapenen eene ontzettende verandering hebben ondergaan, is dit met de leer der oorlogvoering niet het geval.

Het genoemde werk met zijn aantal gegevens, en daarnaast de, op het Rijksarchief aanwezige, goed geordende verzameling brieven van Prins FREDERIK HENDRIK en van de gedeputeerden te velde, gericht aan de Staten-Generaal, vormden onze hoofdbronnen voor deze studie.

Eerste gedeelte der operatiën.

Schet's I.

De laatste jaren onder Prins MAURITS en de eerste van het stadhouderschap van Prins FREDERIK HENDRIK hadden, op krijgskundig gebied, weinig geleverd. De grenzen der Vereenigde Republiek waren sedert het begin van het twaalfjarig bestand nagenoeg ongewijzigd: het grootste gedeelte van Brabant en Limburg, benevens een deel van Gelderland waren nog in Spaansche handen.

De gunstige toestand der geldmiddelen, nog zoo veel verbeterd na het in bezit nemen der Zilveren Vloot, gaf gereede aanleiding om plannen te overwegen, de krijgsbedrijven van Staatsche zijde wederom met kracht aan te vangen.

Een door den Stadhouder in den winter van 1628/29 bearaamd plan tot verovering van 's-Hertogenbosch mocht, na langdurig beraad, eindelijk, den 25en Maart, de goedkeuring van de Staten-Generaal verwerven.

In aller ijf werden nu bevelen gegeven tot het aanwerven van troepen, en spoedig daarop tot het verzamelen van eene krijgsmacht op de, in onze geschiedenis zoo beruchte Mookerheide.

Ver oostwaarts van den Bosch gelegen, liet dit verzamelpunt den vijand in twijfel omtrent de ware bedoeling der voorbereidselen, te meer omdat de Prins onderwijl openlijke verkenningen deed uitvoeren van Iingen, Wezel en 's-Hertogenbosch.

Reeds den 28en April had op de Mookerheide de groote monsterring plaats. Het zou de moeite loonen, dit tafereel te schetsen. De aanblik van die 24000 man Schotten, Bourgon-

diërs, Waleu, Duitschers en eindelijk ook Nederlanders, 1) in de meest bonte uniformen, met pieken en musketten gewapend, daar op die schilderachtige heide, moet treffend geweest zijn. Men denke zich daarbij de 15 regimenten Cavalerie, 4000 ruiters tellende, de 63 lichte kanonnen met hunne munitie-wagens, en eindelijk nog de tallooze zoetelaars en kooplieden, die voor het materieele welzijn van den soldaat zouden zorg dragen en dit met te meer voordeel betrachtten nu het »vrije" leger was afgekondigd, en geene belasting behoefde betaald te worden van al wat in het leger verkocht werd.

Vier vreemdelingen tegen één Nederlander, zoo was in dit leger de verhouding — ongeveer de zelfde als die in den slag bij Nieuwpoort. En welke Nederlanders dan? Het »grauw en geboeft", zooals een schrijver dier dagen zegt, vormde den toenmaligen soldatenstand. Inderdaad; de offervaardigheid van den Nederlandschen burger heeft zich, in den strijd te land, eeuwen lang beperkt tot zijne beurs, terwijl zijn arm van zoo veel meer waarde ware geweest.

In den vroegen morgen van den 30en April verscheen de vooruitgezonden Cavalerie voor de bedreigde vesting. Hare toegangen werden onmiddellijk afgezet. Van uit Heeswijk gaf de Prins den 1en Mei zijne bevelen omtrent de wijze, waarop de stad verder moest worden ingesloten, terwijl dien dag de brug over de Maas bij Crevecoeur, dat reeds vroeger veroverd was, gereed kwam.

's-Hertogenbosch, la ville vierge, werd in dien tijd onneembaar geacht. Hare ligging bijna voortdurend als in een meer, en anders in een moeras, hare hooge wallen en de krachtige forten Isabella en Anthonie op den enkelen smallen rug, die drogen toegang tot de vesting bood, deden eene poging tot verovering haast even vermetel als belachelijk schijnen.

In de Spaansche Nederlanden voerde de dappere, doch lichtzinnige Graaf HENDRIK VAN DEN BERGH 2) het bevel sedert

1) Zie Bijlage I.

2) Zie over hem *Tijdschrift voor Geschiedenis*, deel 13, 1898. „Het

het vertrek van den bekwamen SPINOLA. Nabij Roermond ontving hij het zoo onverwachte bericht van de insluiting van den Bosch. Hij snelde naar Brussel om daar bevelen van de Infante te vragen.

Voor beide partijen was het Nederlandsche Rome van het grootste belang.

De vesting beheerschte een deel van Noord-Brabant. Zij was een van de talrijke riviersteden dier dagen, welke, eenmaal veroverd, alle kleine landsteden in den omtrek, die dan haar wortel en haar voedsel missen, als van zelf doen vergaan. Met Crevecoeur vormde zij den sleutel tot den Bommelerwaard. Geene troepenbeweging op groote schaal kon, onzerzijds, naar de oostelijke provinciën plaats hebben, zonder dat gelijktijdig eene sterke macht op den Bosch het oog hield gericht. Haar garnizoen was talrijk, 1) de bewapening voldoende, de voorraden levensmiddelen en munitie lieten echter te wenschen over.

De aan chronisch geldgebrek lijdende Infante was niet in staat, spoedig hulp te bieden. Zeven weken verliepen, voordat VAN DEN BERGH, bij Turnhout, eene voldoende sterke macht verzameld had. Breda werd intusschen als voorraadschuur voor deze macht ingericht. Convoeien door een paar duizend man en enkele veldstukken begeleid, brachten van uit Antwerpen en andere plaatsen aanzienlijke hoeveelheden graan en levensmiddelen derwaarts.

Den 13en Juni ontving de Prins een spionnenbericht, waarin het voornemen van Graaf VAN DEN BERGH werd gemeld, om in de Langstraat te komen logeeren, met intentie de

verraad van H. VAN DEN BERGH enz. in 1632" door M. G. DE BOER, alsook WADDINGTON „La République des provinces unies" pag. 147: „il était d'un caractère léger et vain, très avide et ambitieux, insatiable de plaisirs et perdu de vices," en elders, pag. 97: „il avait de la bravoure et des qualités estimables."

1) Bij den aanvang van het beleg 3000 voetknechten en 450 man ruitery. Bovendien nog 4 à 5000 burgers, die goed in den wapenhandel geoefend waren. Een 800 man Spaansche troepen gelukte het in de eerste dagen van het beleg, binnen de vesting te komen.

Hemertsche en Bommersche waarden te invadeeren." FREDERIK HENDRIK zond daarom 3 à 4 compagnieën ruiters naar den Bommelerwaard, en later den 17en nog 25 compagnieën voetvolk, onder WILLEM VAN NASSAU, naar den Hemertschen waard. Tevens liet hij, door tusschenkomst van de gedeputeerden te velde, aan Hunne Hoog Mogenden verzoeken, 200 matrozen beschikbaar te stellen om de Maas op en af te roeien.

Het vijandelijk leger verliet Turnhout den 24en Juni ter sterkte van ongeveer 25000 man voetvolk, waarbij 7000 ruiters, 16 kanonnen en vele booten op wagens, »daar 12 à 14 man in zitten kunnen."

Graaf HENDRIK roemt in zijne apologie, waarover later, deze macht als te zijn »heerlick gefourneert van alle behoeften ende nootelijckheyden", behalve, voegt hij er duidelijk aan toe, »een genoegzame menigte van ammunitie om een belegeringh bij de handt te nemen." 1) »Alle de principaalste Heeren" van 't land waren in 't leger. De Hertog VAN AERSCHOT o.a. om de finantiën te administreeeren, volgens anderen echter »om de jaloerschheit van de grootte van het commandement." 2)

Deze troepenmacht bereikte den 25en Hilvarenbeek en Goirle, den 26en Loon op Zand en Sprang en kwam den 27en bij Helvoirt, de Cavalerie te Vlijmen, alzo in de onmiddellijke nabijheid van het insluitingsleger van den Bosch.

Nagenoeg gelijktijdig ontving de Prins, uit Emmerik, het stellige bericht omtrent de aankomst van Keizerlijke afdeelingen bij Rijnberk, ter sterkte van 18 compagnieën te voet, met nog 10 compagnieën ruitery, terwijl aldaar en te Gelder vele ponten en kleine schepen op wagens verzameld werden. In Wezel kwamen groote voorraden binnen en richtte men een aantal bakovens in.

De nu volgende dagen werden de Staatsche troepen her-

1) BOR, „Gelegentheyd van 's Hertogen-Bosch euz." bladz. 313.

2) Brieven uit Willemstad en uit Liefkenshoek folio's 197 en 200. Register brieven 1629 Rijksarchief.

haaldelijk gealarmeerd door VAN DEN BERGH's afdeelingen, die in de Langstraat tenten-bivaks hadden betrokken. Vruchteloos trachtten zij 's nachts afdeelingen door 's vijands liniën binnen de vesting te brengen.

De belegeringstroepen, gesteund door duizenden gepreste boeren uit Holland, Utrecht en Gelderland, hadden reeds een reuzenarbeid verricht, die later landgenoot en vreemdeling met bewondering vervulde, doch die op dat oogenblik ook reeds schatten had gekost.

Overeenkomstig de aanwijzingen van den Prins hadden zijne troepen 6 legerkwartieren om den Bosch betrokken. Elk dezer kwartieren vormde op zich zelf eene geduchte versterking, waar binnen huizengroepen en gebouwde hutten voldoende onderkomen aan de troepen verschaften. De kwartieren waren door breede gemeenschapswegen met elkander verbonden, die, zoowel naar binnen als naar buiten, goed verdedigbaar waren. Zoo was er eene binnen- en eene buitenlinie ontstaan, de laatste in omtrek 55 K.M. metende met eene borstwering van 3 M. hoogte en één, op sommige gedeelten, twee buitengrachten. Deze buitenlinie bevatte niet minder dan 9 groote schansen, 49 redouten en 17 havenwerken.

Crevecoeur was de groote opslagplaats voor alle levensmiddelen en krijgsbehoefden. Aanvankelijk hielden daar de gedeputeerden te velde verblijf, zij stelden „ordre op het laaden van het eene schip in het andere ende afdanken van de leedigen.” 1)

Ter behoorlijke uitvoering van den sappen-arbeid was het noodig, de onderwaterzetting om de stad te verlagen. Daartoe werden in de eerste plaats de Aa en de Dommel, door dammen in de insluitingslinie, van de vesting afgeleid, terwijl ook de Dieze werd afgedamd; daarna werden, aan de binnenlinie, een groot aantal door paarden bewogen schepradmolens opgesteld,

1) Brief gedeputeerden te velde uit Crevecoeur, d^o. 1 Mei folio 102. Blijkens hun brief, d^o. 28 April, folio 100, uit Nijmegen, hadden zij aldaar de terugzending geregeld van de 500 groote en kleine schepen, waarmede „het volk opwaarts” was gekomen.

die het inundatie-water op de Dieze uitsloegen. De omgelegde Dommel en Aa vulden de buitengrachten en stelden, gedeeltelijk, eene beveiligende onderwaterzetting vóór deze. 1)

Na een tiental dagen zag Graaf VAN DEN BERGH het wanhopige zijner pogingen in om door een rechtstreekschen aanval den Bosch te ontzetten. Den 8en Juli trok hij af naar Boxtel, waar hij nabij de stad een groot kampement deed betrekken en herhaaldelijk krijgsraad belegde om te hooren, wat verder te doen stond.

In het kwartier van den Prins te Vught hielden de berichten omtrent de nadering van Keizerlijke troepen aan, „die apparentelijk eenige sterke diversie poogen sullen te doen op onze frontieren”. Overtuigd van dit gevaar, drong de Prins in zijne brieven van den 12en en 16en met klem aan op het aannemen van vreemde regimenten, terwijl Zijne Excellentie den 14en aan de Staten-Generaal den raad gaf, 5 à 6000 man in Overijssel samen te trekken en verder niet te voldoen aan het verlangen van Friesland, dat zijne eigen troepen terugbegeerde. 2)

Den 17en berichtte de Prins, dat de vijand van Boxtel was afgemarcheerd, denkelijk naar Grave, waarom hij de bezetting dier vesting tot 4000 man opgevoerd en gelijktijdig 500 man naar Ravestein afgezonden had. De Stadhouderscheen bezorgd, dat de vijand bij Kekerdom over de Waal zou komen; ten einde dit te beletten, zonden over enkele dagen eenige troepen daarheen worden gezonden. Nauwelijks was de Prins met dit schrijven gereed, of hij ontving een belangrijk spionnenbericht, dat onmiddellijk werd bijgevoegd en den brief deed besluiten met „dies U. H. M. alsnog willen gebeden hebben daarop naar hare wijsheit te willen letten en 't aannemen van de nieuwe troepen des te meer te acceleeren, opdat men middel hebbe 's vijants dessein zooveel mogelijk te breeken”. 3)

Het voor den Bosscher bevelhebber bestemde bericht luidde :

1) Zie voor deze werken de vele uitstekende teekeningen in het Krijgs-geschiedkundig Archief.

2) Folio's 208, 210 en 212.

3) Folio 215.

Monsieur. Voyant qu'il est impossible de pouvoir forcer l'ennemi dans ses retranchemens avec les gens que j'ai ici à la main, pour être extraordinairement fortifié, je trouve convenir de me retirer d'ici et joindre avec les gens de l'Empereur qui sont déjà arrivés et marchent en grande quantité envers Wesel tant Cavallerie qu'Infanterie. Espérant d'attarter si notable exploit que l'ennemi sera obligé de venir avec nous à la main, et qu'en tel cas Dieu nous fera obtenir la victoire, et que par ainsi la ville sera secourue moyennant que vous la pouvés encore maintenir en tems, ce que je vous ai bien voulu aviser par cette, priant que lorsque cette vous sera delivrée . . . (volgt de wijze waarop van de Sint Janskerk teekens zouden moeten worden afgegeven)

du Camp de Boxel 16 juillet 1629

(Signé) Henry Comte DE BERGH.

Zoo was de eerste aanvalsbeweging van den Graaf mislukt.

Aan de dringende bede om spoedige toezending van geld en troepen, reeds den 30en April door GROBBENDONCK, den Bosscher opperbevelhebber gedaan, vermocht de Infante geen gehoor te geven. Spoed kon niet worden betracht, waar geld ontbrak.

De bekwaamste ingenieurs, zooals LEEGHWATER e. a., hadden in 's Prinsen hoofdkwartier medegewerkt om den voorsprong op de beste wijze te benutten, daarbij bewijzende wat ook in die dagen reeds in korten tijd aan pionnier-arbeid tot stand kon komen. Trouwens, de genie-wetenschap had onder MAURITS een hoog peil van ontwikkeling bereikt. Sedert 1600 beschikte zij over een afzonderlijken leerstoel aan de universiteit te Leiden.

Steunende op Breda, was de eerste aanvalsrichting van het ontzettingsleger de meest natuurlijke en was zij ook aangeduid door GROBBENDONCK in diens vorengenoemd schrijven. 1) De Langstraat bood daarbij voordeelen voor de verpleging.

1) Zie *Krijgsgeschiedkundig Archief*, Eerste jaarverslag, Cat. II.

De goed bewaakte Maas en de bezette Hemertsche- en Bommelerwaarden beletten een binnendringen in de vesting Holland van de zuidzijde, bij welks slagen de Prins van zijne verbindingen zou zijn afgesneden.

Nu moest op andere wijze worden getracht, de vesting te ontzetten: eerst eene verbinding met de Keizerlijken, die reeds op Wezel aanrukten, en dan een zoodanig bedrijf, dat de vijand tot een handgemeen gedwongen werd; dit waren de hoofdpunten uit het belangrijke onderschepte bericht.

De vraag rijst of, door de Staten-Generaal, in den afgeloopen winter de mogelijkheid van dezen inval van Keizerlijke troepen niet was voorzien.

Waarschijnlijk niet. Denemarken, onderhands gesteund door de rijke en dus machtige Republiek, was toen nog in oorlog met Duitschland, welks strijdkrachten aldus in evenwicht werden gehouden.

Op het onverwachts echter, en zeer tegen onzen zin, sloot Denemarken in Mei 1629 vrede met Duitschland. En toen, hoewel wij feitelijk niet in oorlog waren met Keizer FERDINAND, doken spoedig geruchten op van de nadering van TILLY, 1) MONTECUCULI, en later JAN VAN NASSAU met Keizerlijke troepen.

Aan onrecht, dat dit zonder oorlogsverklaring geschiedde, dacht men eigenlijk niet. Wij hadden Bohemen en de Paltz ook ondersteund in den fellen godsdienstoorlog, die over geheel Duitschland woedde. Het was daarom verklaarbaar, dat, na den vrede met Denemarken, en in verband met de zegevierende tochten van WALLENSTEIN, de dweepzieke Deutsche Keizer in verbond met Spanje, aan het protestantsche Nederland een gevoeligen slag wilde toebrengen.

„Koningen ende Potentaten hebben altijd recht na de

1) In het voorjaar kwam te Groningen, uit Bremen, het bericht, dat TILLY met 30 à 40000 man en 30 stukken naar ons land in aantocht was, en dat hij duizenden horden had doen maken om over de uitgedroogde moerassen van Groningen en Drenthe te trekken. TILLY is echter niet over onze grenzen gekomen.

maete van haer Fortuin", zegt VAN AITZEMA in zijn „Verhaal van Sacken van Staat en Oorlogh" 1) omtrent deze aan-
gelegenheid.

Tweede gedeelte.

Schets II.

Na een, ter wille van de verpleging noodzakelijk tijdperk van rust verliet het Spaansche leger in den ochtend van 17 Juli het kamp bij Bostel.

De bewegingen, welke gedurende de nu volgende dagen aan beide zijden, nagenoeg evenwijdig aan elkander, en gescheiden door Maas en Waal plaats hadden, worden duidelijkshalve als volgt aangegeven :

Aan 's vijands zijde.

17 Juli.

Het hoofdleger onder Graaf VAN DEN BERGH van Bostel naar Veghel en Erp.

Versterking van Grave onder Kolonel VARICK tot 4000 man, naar Ravestein 500 man.

18 Juli.

Idem van Veghel en Erp naar Zeeland bij Grave.

De schipbrug bij Rijnberk opgebroken en naar Wezel verlegd.

Graaf WILLEM VAN NASSAU met 20 comp. voetvolk van Hemertschen en Bommelerwaard naar Crevecoeur. De Gouverneur van Sluis, die met 1000 man uit Vlaanderen was gekomen, naar den Hemertschen waard en Gorinchem. Eenige troepen naar de Betuwe.

19 Juli.

Hoofdleger?

Eenige troepen uit Wezel en Rijnberk verzameld te Ginderich (linker Rijn-oever tegenover Wezel).

In den nacht van 19—20 Juli :

Eene afdeeling van 600 man met 6 vaartuigen of wagens van Ginderich door Wezel en langs den Rijn naar onze grenzen.

1) Bladz. 952. Zie tevens, in het zelfde werk, over de zending van Maart 1630, toen de Republiek klaagde over deze neutraliteitsschending en de vertegenwoordiger des Keizers de booze pers, „de gazetenschrijvers", de schuld gaf, die „seer lelick geabuseert" hadden.

20 Juli.

Hoofdleger?

Graaf OTTO VAN STIRUM uit de legerplaats rond den Bosch, langs de Waal naar de bovenkwartieren in de Betuwe, „met goede ordre en instructie van op 's vijands actie alomme te letten, en zich tegen deszelfs attentaten te opponeeren.” 1) De macht, waarover VAN STIRUM in de Betuwe zou beschikken, bedroeg ongeveer 9000 man voetvolk en 17 comp. ruiters.

21 Juli.

Het hoofdleger trekt over twee schipbruggen, gelegd bij Boxmeer en bij Mook, over de Maas. Eene afdeeling van 6000 man onder den Prins VAN BARBAÇON gedetacheerd naar de Waal tot demonstratie. Deze afdeeling langs Groesbeek, en waarschijnlijk o. a. naar Kekerdom, waar schuiten in de Waal worden gelaten. 1)

De afdeeling van 600 man, die door Wezel is getrokken, wordt gevolgd door 940 man met 4 stukken, eenige wagens met gereedschappen en 50 bruggasten.

Marsch van VAN STIRUM. Van uit Dodewaard verzoekt hij aan het Hof te Arnhem, hem in te lichten omtrent de bewegingen des vijands en 6 kanonstukken van 12 pond met trekpaarden gereed te houden. 2)

22 Juli.

Hoofdleger?

Uit Wezel nog 2720 man met 5 groote ponten van 33 voet lengte en 37 sloepen, elk voor 25 à 30 man, op wagens geladen.

VAN STIRUM komt te Gent, waar hij zijn hoofdkwartier kiest; zijne troepen langs de Waal.

23 Juli.

Hoofdleger?

De afdeeling, die Wezel den 20en heeft verlaten, bereikt den IJssel tegenover de schans IJsseloord. **Overtocht ter hoogte van Westervoort.** Versterking door volgende afdeelingen.

Nog 2000 man uit Wezel (van het hoofdleger?)

Afdeelingen uit Arnhem bieden „alle mogelijke resistentie.” Het waren „2 comp. te voet en één te paard, die wat te later tijd arriveerden, hebbende de vijand 2 of 3 stukken geschut”. 3)

VAN STIRUM naar Arnhem.

Laat in den avond vertrekt uit de legerplaats rond den Bosch de Heer VAN DIEDEN met 20 comp. te voet en 7 comp. paarden naar Arnhem.

1) Brief van Fr. H. d°. 22 Juli, folio 226.

2) *Krijgsgeschiedkundig Archief*, Negende Jaarverslag, Cat. II.

3) Brieven van den Canselier en Raaden uit Arnhem d°. 23 en 24 Juli, folio 228-230.

24 Juli.

Graaf VAN DEN BERGH te Wezel. 2500 man voetvolk, eenige compagnieën ruiters, een groot aantal wagens met gereedschappen, oorlogsbehoefsten enz., 6 veldstukken, 8 kleinere stukken en 10 halve kartouwen naar den IJssel (waarschijnlijk van het hoofdleger).

Mislukte aanval van VAN STIRUM op de vijandelijke afdeelingen, die over den IJssel zijn gegaan.

13 comp. onder Kolonel VARICK uit Nijmegen naar Arnhem aangetrokken, nemen ook deel aan den herhaalden aanval. Nog naderen 600 man voetvolk uit Nijmegen, „die men dadelijk sal pousseren.” 1)

25 Juli.

VAN DEN BERGH met 80 comp., die echter geene grootere sterkte hebben dan 50 man over Doetinchem naar den IJssel. Eenig volk is te Heijen bij de brug tegenover Boxmeer achtergelaten. Deze brug is later opgebroken en het restteerend volk te voet en te paard is naar Arcen, en vermoedelijk op Venlo getrokken om Brabant niet geheel te ontbloeten.

In den avond kreeg Graaf ERNST CASIMIR bevel om uit de legerplaats den Bosch met 50 comp. te voet en 8 te paard naar Arnhem af te marcheeren: „Omme te verhinderen dat de vijand vorder niet penetreere op de Veluwe of te 't selve niet mogelijk sijnde, dat ten minste de staat van den lande buiten confessie zooveel eenigszins doenlijk geconserveert moge blijven.” 2)

Te laat hebben de afdeelingen van het Statenleger Arnhem bereikt. Het Vughter-hoofdkwartier schijnt het oog slechts gevestigd te hebben gehad op VAN DEN BERGH's hoofdmacht; dat, op last van den Graaf, van uit Wezel gehandeld kon worden, werd blijkbaar niet vermoed.

Den 17en Juli toch schrijft FREDERIK HENDRIK aan zijne lastgevers: „maar bijaldien hij — d. i. VAN DEN BERGH — de Maas mocht passeeren, en zich begeven naar den Rijn, in zulk een geval zijn wij ook van meening een goed en ervaren hoofd met een goeden troep te paard en te voet, ook naar den Rijn af te vaardigen.” 3)

Op verzoek van den Kanselier en Raden van Gelderland viel van STIRUM in den vroegen morgen van den 24en den overgeganen vijand aan. Om 4 u. v. m. had hij daartoe Arn-

1) Brieven van den Canselier en Raaden uit Arnhem d°. 23 en 24 Juli, folio 228—230.

2) Brief Fr. H. d°. 25 Juli, folio 236.

3) Folio 215.

hem verlaten met ongeveer 19 comp. te voet en 10 of 11 te paard, „dog door marcheeren swak ende niet te samen bij den anderen.” Tegenover Westervoort had op dezen Dinsdag een hardnekkige strijd plaats. Vruchteloos grepen ook de 13 compagnieën onder Kolonel VARICK in. De vijand, ongeveer 1500 vuurroers en paarden sterk, had zich op den linker IJsseloever reeds verschanst en ingegraven, waartoe materieel was medegevoerd. De paarden waren achter sloepen de rivier overgezwommen, met de zadels en pistolen in booten geborgen.

Aan onze zijde waren verschillende officieren, waaronder 3 ritmeesters gekwetst, andere gedood en 250 soldaten gesneuveld. De vijandelijke kanonnen, op den rechter IJsseloever opgesteld, hadden vooral onder de ruitery vele verliezen veroorzaakt. „Men zag groote misere aan de gekwetsten bij foute van barbiers.” 1)

De post op de Veluwe was alzoo gemainteneerd, schreef VAN DEN BERGH aan de regeeringen van Roermond en Venlo.

In ons land maakte deze gebeurtenis een ontstellenden indruk.

Duizenden verlangden, dat de Prins onmiddellijk het beleg van den Bosch zou opbreken, om den inval van de Spaanschen en Keizerlijken, die nu, naar hunne meening, het land open hadden tot voor Amsterdam, te weren.

AITZEMA in zijn reeds aangehaald werk zegt, dat hij, de tijding op het Hof gehoord hebbende, dit vertelde aan een staatsman van lange ervaring, die met groote ontroering antwoordde: „is de vijandt op de Veluwe, dan is 't landt verloren. Willende zeggen in deze tijdsegeleentheit”, gaat de schrijver voort, „daar de macht van 't landt soo gantschelijk was geëngageert ende belemmert voor den Bosch. En na menschengissing 't was waar, want nademaal dat men alhier sich met Deensche troepen versterkte, konden 't de Spaensche doen met Keijzersche.” 2)

1) Folio 230, brief van Cancelier en Raaden d°. 24 Juli.

2) Bladz. 914. Verg. ook VAN DER CAPELLEN'S „Gedenkschriften van ALEXANDER VAN DER CAPELLEN”, bladz. 552: „ende komt een overgroote schrik door de Veluwe, Sticht ende in Holland, soo dat alles vluchtete, ende sich aanstelde niet anders, of het heele land verlooren ware geweest.”

Door de hooge staatslichamen echter werd niet aan het opbreken van het beleg van den Bosch gedacht. Energiek is de toon, die spreekt uit de resoluties dier dagen, zoowel van den Raad van State als van de Staten-Generaal. 1) Voortvarend zijn de maatregelen, genomen door de Staten van Gelderland, van Utrecht en van Holland; niet minder krachtig de bevelen, welke 's Prinsen hoofdkwartier verlieten.

Kortom, in deze moeilijke dagen is energie aan den dag gelegd als immer getuigend van de kracht, welke ondervonden weerstand in ons volk ontwikkelt. Ware slechts eigenbelang verre gebleven, en ware één persoon als leider der verdediging erkend en gehoorzaamd! Het verloop van den veldtocht had zoo veel vruchtdragender, ook voor de toekomst kunnen zijn.

Door aanneming van vreemde troepen, door indiensttreding van waardgelders en door beschikbaarstelling van compagnieën gewapende burgers van verschillende steden voor meer bedreigde plaatsen klommen de strijdkrachten bij voortduring. 2)

De IJsselsteden, „op dit onverwachte incident niet gedacht hebbende, van alles onversien, ende sonderling van vivres, daardoor sij groot perikel sullen komen te loopen”, 3) ontvingen zoo spoedig mogelijk vermeerdering van garnizoen en van levensmiddelen.

Het bericht van den mislukten aanval van VAN STIRUM op den 24en had ook in het Vughter kwartier niet nagelaten, indruk te maken. Verschillende gedeputeerden en ook onderbevelhebbers voelden veel voor het onmiddellijk opbreken van het beleg. Na rijp beraad met hen, in den middag van den 25en, laat FREDERIK HENDRIK zijn „vrundelijken” neef ERNST CASIMIR met 50 comp. te voet en 8 te paard in den laten avond van dien zelfden dag naar Arnhem vertrekken, zoodat deze met de reeds vroeger afgezonden troepen te zamen hebben zou 130 comp. voetvolk en 30 comp. ruiters. Vóór

1) Verg. DE BORDES. Verdediging in 1629, bladz. 62.

2) Zie Bijlage II.

3) Brief gedep. uit Vught, d°. 25 Juli, folio 236.

den Bosch bleven 178 comp., waarmede men hoopte de vesting met goed succes te veroveren. 1)

In overeenstemming met de meening der Staten-Generaal had de Prins de macht bij Arnhem bijeen willen houden, doch reeds vóór de aankomst van ERNST CASIMIR hadden de gedeputeerden te Arnhem „een groote partij van het volk naar Zutphen en Doesburg gezonden, waarin geen verandering meer te brengen viel”, doch „wij verhoopen”, schrijft de Prins verder, „dat Graaf ERNST met de troepen die hij bij zich heeft, sal komen te beletten 's vijands overkomen in de Betuwe, als ook zijn verder progres naar de kwartieren van beneden.” 2)

Het doel van de afzending dier aanzienlijke troepenmacht wordt nog nader uitgedrukt in den brief der gedeputeerden te Vught van den 28en Juli; zij schreven „tot de beide verdedigingen deeser landen”, acht de Prins een gros van het leger bij Arnhem noodig, „daarmet de vijand meer afgeschrikt mogte worden om de stroom met de brug te verlaten, ende wijt vandaar te vertrekken, als sullende daarmet apparent vervallen in groot gebrek aan vivres.” 3)

Bij of kort na de afzending van ERNST CASIMIR schijnt de Prins ook aan een aanval op de vijandelijke afdeelingen, die den IJssel waren overgegaan, te hebben gedacht. Althans in een brief van ERNST CASIMIR, des Zaterdag den 28en uit Arnhem aan Zijne Excellentie verzonden, zien wij, dat de Graaf ernstig met zijne gedeputeerden heeft overwogen om den vijand aan te vallen, ter plaatse van zijne overkomst, doch „bedankend U. E. voor desselfs advies”, verklaart hij van meening te zijn, dat niets op 's vijands kwartier kan worden

1) Verg. brief FREDERIK HENDRIK d^e. 25 Juli, folio 236, alsook de opgaven van het *Krijgsgeschiedkundig Archief*, Eerste Jaarverslag, Cat. II, waarin de sterkte waarover E. C. zou beschikken, eveneens op 130 comp. en 80 à 40 comp. ruiters wordt gesteld, totaal 15 à 16000 man. Kolonel D'HAUTERIVE voerde het bevel over de Franschen, HARWOOD over de Engelschen, HAY over de Schotten en VAN DIEDEN over de Hollanders.

2) Verg. brief FREDERIK HENDRIK, d^e. 28 Juli, folio 247.

3) Idem folio 248.

beproefd, zoo lang deze gesloten blijft, aangezien reeds 70 kornetten ruitery zijn overgegaan, behalve het voetvolk, „'t welk geestimeert wordt op... man”, terwijl de brug reeds geslagen en VAN DEN BERGH den vorigen dag aangekomen is. In tegenpraak met hetgeen de toekomst over een tweetal weken zou leeren, voegde de Graaf hieraan toe, „maar bijaldien hij hem mogte komen te dessolveeren, trekkend met eenige troepen de Veluwe in, ende de andere hier latende, soude nog 't selve bij der handt kunnen genomen worden”. 1)

De Prins achtte het gewenscht, tot meerdere zekerheid, den Grebbedijk tusschen Wageningen en Rhenen te laten doorsteken, om daardoor den Rijn, die naar den tijd van het jaar „groot sijnde”, de gelegenheid te openen, zijn loop over Amersfoort naar zee te nemen. 2) In dien zin werd door den Prins ook aan de Gedeputeerde Staten te Utrecht geschreven.

Inderdaad werd de Grebbedijk over eene aanzienlijke lengte afgegraven, en zijn in die afgraving twee openingen gemaakt. De anderhalf jaar te voren verkende Grebbelinie echter is, ten gevolge van telkens gewijzigd inzicht van de Staten van Utrecht niet in gereedheid gekomen en heeft 's vijands lateren opmarsch geen oogenblik vertraagd.

Bevelen voor de Utrechtsche linie werden reeds Maandags, den 23en, spoedig na het bericht van 's vijands overtocht, door de Gedeputeerde Staten van Utrecht uitgevaardigd. Dien zelfden dag gaven zij van dit besluit kennis aan de Staten-Generaal, mededeelende, dat zij „goedgevonden hebben te doen retrencheeren de Grebbe, den verschen Rijn en de Vecht met het openen der sluizen die daar liggen, daerdeur de lage landen dezès gestichts beginnen vast onder te vloeiën.” Zij verzochten tevens om toezending van krijgsvolk, geschut en levensmiddelen, en „inzonderheid aan H. H. M. om hier — te Utrecht — te komen resideeren ofte gecommiteerden te schikken voor eenigen tijd die op alles hier aan der hant

1) Copie van dezen brief zond de Prins den 30en aan de St. Gen., folio 253.

2) Folio 248.

beter order souden kunnen stellen." 1) Enkele dagen later benoemde de Prins den bekwamen bevelhebber VAN BREDE-RODE om het bevel te voeren over de troepen, die te Utrecht verzameld zouden worden. Utrecht moest het „rendez-vous worden van de Zweedsche en andere troupen daar te ordonneeren, ende na gelegenheit alsdan sig meede op Arnhem te vervoegen, of anders te gebruiken." 2)

Vijandelijke ruiters vertoonden zich den 28en tot dicht bij Arnhem, terwijl van de wallen dier stad het branden van vele woningen in de naaste omgeving werd waargenomen. Dien zelfden dag trachtte eene vijandelijke afdeeling bij Huissen den Rijn over te gaan. Een 8-tal sloepen werden te water gelaten, doch de poging werd spoedig opgegeven toen het bleek, dat, onzerzijds, Huissen bezet was.

Van belang zou het wezen, de juiste sterkte te weten, waarover Graaf VAN DEN BERGH de laatste Juli-dagen aan den z.g. Veluwepas beschikte. Zijn nauwkeurige sterkteopgaven voor afdeelingen van het Statenleger in dien tijd reeds zeldzaam, hoeveel te meer geldt dit voor de vijandelijke troepen.

In een, door de aan ERNST CASIMIR toegevoegde gedeputeerden geschreven brief, aan H. H. M. in den nacht van 28 op 29 Juli verzonden, berichtten zij, dat 's middags gedelibereerd is over een plan om den vijand in diens stelling op te sluiten, hem „te begraven in zijne kwartieren." Doch hij werd te sterk geacht niet alleen omdat hij reeds belangrijke versterkingen had opgeworpen, maar ook omdat hij reeds 40 à 44 comp. ruitery en 4000 soldaten in de Veluwe had. DE BORDES schat de geheele macht der Spanjaarden, die van Wezel naar den IJssel was getrokken, op 13 à 14000 man en 28 stukken geschut. 3) Op den 28en was een deel dier troepen in ieder geval nog op den rechter oever.

1) Brief Ged. St. Utrecht 23 Juli, folio 225.

2) Brief ged. te velde Vught 28 Juli, folio 248.

3) Bladz. 55.

Het „heerlijke” leger van 30000 man, waarmede VAN DEN BERGH eene maand te voren Turnhout verliet, zou alzoo tot onder de helft zijn geslonken! Geheel onwaarschijnlijk is dit niet. In de eerste plaats is ter bescherming van de operatielijn een deel achtergelaten, terwijl verder ziekten en desertiën, ook volgens berichten van kondschappers het leger teisterden.

De vraag of aan het voortzetten van het beleg van den Bosch, onder deze omstandigheden, werkelijk groot gevaar verbonden was, moet o. i. ontkennend worden beantwoord.

De door de toegezonden afdeelingen aanzienlijk versterkte vesting Arnhem was niet in korten tijd te veroveren, en kon slechts op grooten afstand worden voorbijgetrokken. Zij beschermde den naasten weg naar de Betuwe, die bovendien in staat van tegenweer werd gebracht. Verder is de afstand Westervoort-Utrecht — het object, dat bereikt moest worden om het hart van het land te treffen — grooter dan die van den Bosch-Utrecht, zoodat bij een spoedig voortgezet offensief van VAN DEN BERGH in westelijke richting, de strijdkrachten van FREDERIK HENDRIK Utrecht tijdig zouden kunnen bereiken.

Gelet op de begrippen bij velen dier dagen, was de beslissing, welke de Prins in den krijgsraad op den 25en heeft weten te verkrijgen, echter eene glansrijke overwinning. Zijne overtuiging heeft de flauwhartigen moed ingesproken, en de meerderheid tot het inderdaad krachtige besluit gebracht van de afzending van Graaf ERNST CASIMIR met een groot aantal troepen.

Derde Gedeelte.

Schets III.

Graaf VAN DEN BERGH begon des Maandags, den 30en Juli maatregelen voor de verlegging van het bruggehoofd bij Velp meer noordwaarts. Voor een aanval op Arnhem gevoelde hij zich niteeraard te zwak. De stad had zich geheel hersteld van de

verslagenheid, waarin zij door de gebeurtenissen van den 23en en 24en was geraakt. Een grootere afstand, die meer vrijheid van beweging, en vooral ook betere gelegenheid voor de verpleging geven zou, was voor het Spaansche leger gewenscht, te meer aangezien ook de aanvoerweg, die, tot nu toe, dicht langs het door ons bezette Emmerik en Rees, en niet ver van de boven-Betuwe voerde, gevaarlijk moest worden geacht.

Inderdaad, men was van onze zijde reeds overgegaan tot het doorsteken van den Etterschen dijk bij Rees, om daardoor de wegen onbruikbaar te maken, waarlangs 's vijands convooien gingen.

Ten einde den vijand zoo veel mogelijk alle hulpmiddelen te ontzeggen, had voorts het Hof te Arnhem dadelijk na den IJssel-overtocht aan de plattelands-bewoners van den Veluwezoom en van het Graafschap Zutphen gelast, het graan in de steden te brengen en alle spullen uit de molens te nemen. Later werden deze maatregelen, onder strenge strafbedreiging, herhaald met het uitdrukkelijk verbod, den vijand iets te leveren. Het hemd is echter nader dan de rok: onder den druk van 's vijands hand werd het verbod menigmaal overtreden.

De Graaf liet een groot aantal wagens en karren in zijne legerplaats samentrekken, en al zijne troepen en geschut op den linker oever overgaan. Den 31en werd de schipbrug uiteengenomen, en terwijl zijne legermacht dien dag naar Middagten marcheerde, medevoerende 1800 wagens, zakten de vaartuigen der brug de rivier af. Ter hoogte van de Steeg en Middagten werd gelegerd en de pontons uit de rivier genomen. Dit laatste was noodig omdat Doesburg iets lager af de rivier beheerschte. Den volgenden dag werd de brug op wagens geladen om, in aansluiting met het leger, den marsch te vervolgen tot bij Spankeren en Brummen.

Zonder eenig kanon- of musketschot af te wachten, had eene schans te Middelweert, nabij Dieren, bezet met 40 soldaten uit Zutphen en 40 uit Doesburg, zich overgegeven.

Daags daarna werd de schipbrug wederom te water ge-

bracht, en gelegd ter hoogte van de thans vervallen schans op de Brummensche waarden.

Onmiddellijk werd er een „steckage” voor gemaakt, met eene groote schans op den linker oever, waarvoor eene linie, welke gedekt was door eene wetering en links aansloot aan den Gelderschen toren. Op den rechter oever werd een retranchement opgeworpen met 8 kleine punten, zooals BOR zegt, 1) en waarbinnen eene kleine schans. Ook Dieren en Brummen werden bezet en later door versterkingen omringd. Graaf JAN VAN NASSAU, die den 17en Augustus met Keizerlijke troepen aankwam, vestigde zijn kwartier aan den ouden IJssel-tak, nabij het tegenwoordige station Voorst.

Te Arnhem was deze verplaatsing niet ongemerkt voorbijgegaan.

Reeds den 30en Juli ontving ERNST CASIMIR bericht van een vertrouwd man, 1e dat de vijand voornemens was, over de Veluwe naar Deventer te marcheeren, en 2e dat 5 regimenten van het Keizersvolk met 2000 ruiters, waarvan de trommelslag binnen Emmerik was gehoord, langs de andere zijde zouden oprukken. „Wij hebben daarom noodig gevonden,” zoo schrijven zijne gedeputeerden aan H. H. M. „2 compagniën ruiters naar het retranchement bij Zwolle te doen gaan, of misschien de vijand zou trachten door te breecken om de Provincie Friesland ende Stad en lande te separeeren.” 2)

Den volgenden dag gaven zij — en nu gezamenlijk onderteekend met ERNST CASIMIR — bericht van de verplaatsing van het vijandelijk leger, onder mededeeling tevens, dat „de Keijzerschen desen nacht te Hengel (lees Hengelo—Gelderland) en Seelem (lees Zelhem) logeeren.” Een later schrijven van den zelfden dag deelde nader mede, dat de vijand de brug had opgebroken en daarmede was afgezakt. Daarbij werd opgemerkt, dat men nu 3 compagnieën naar Zutphen had bevolen, „bijkaldien zij daar binnen kunnen komen en dat deze anders

1) Bladz. 236. Zie Plaat „Den IJselstroom van Arnhem tot beneden Deventer, enz.” (Pamflet Kon. Bibliotheek.)

2) Brief 30 Juli, folio 259.

hun weg over Deventer moesten nemen." Ook naar de Grebbe zonden zij één compagnie. 1)

De volgende dagen berichtten zij eveneens nauwkenrig omtrent 's vijands bewegingen en hunne maatregelen: zoo den 2en Augustus, dat zij 3 comp. binnen Doesburg zenden, die hun weg over Westervoort zullen nemen, „dewijle des vijands volk te samen op de Veluwe is, ende aan de andere zijde nog geen volk en werd vernomen, sijnde de Keijzerschen verre door het Graafschap verspreid, daar zij alle kerken ende huizen uitplunderen, houdende haar gros te Hengel en te Seelem. 2)

Bij voortdoring was en bleef, onzerzijds, aller aandacht op de Betuwe gevestigd. „Voor alles dient met mogelijke zorgvuldigheid gelet, dat de vijand niet over den Rijn in de Betuwe geraakt,” schrijft de Prins den 30en Juli aan de Staten-Generaal. 3)

In den langen brief, dien de Raad van State den 2en Augustus aan H. H. M. richtte en die vooral om zich eenig begrip te kunnen vormen van den geest dier dagen, belangrijk is, wijst dit hooge college er op, dat de troepen, die naar Arnhem zijn gezonden, daar „notelijk moeten blijven, dienende tot bescherming van de Betuwe en van de naastbij gelegen steden: ook om den vijand zooveel mogelijk is, in jalousie ende incommoditeit van vivres te brengen.” 4)

De gedeputeerden van Graaf ERNST CASIMIR legden verder

1) Brieven 31 Juli folio 261—262.

2) Brief 2 Aug. folio 266.

3) Folio 253.

4) Verg. BOR, bladz. 231. Het is te verleidelijk om niet den aanhef van dit schrijven hieronder weer te geven: „Wij achten onnodich eenighe persuasie te gebruiken om U. H. M. te doen apprehendeeren 't gevaar van den tegenwoordigen stant deses onzen gemeijnen Vaderlants, want al quamen wij daarin te dissimuleeren ofte ons devoir te vergheten, so souden niet te min U. H. M. van alle canten, ende bij maniere van spreekken uit de vensteren van hare vergaderinghen, den schrick der Provinciën over 's vijants schadelijcken inval in de Veluwe ende derselver schwarigheid connen sien.”

hunne lijdelijke houding bloot, toen zij den 2en Augustus schreven: „de werken zijn vele die wij moeten laten maken hieromtrent, in Wageningen en in de Betuwe.” Wetende, dat al de werken werden aanbesteed, is het zoo begrijpelijk, dat zij daarop laten volgen „de 20000 gld. uit het leger — dat van den Prins — medegenomen, zijn geheel onvoldoende daarvoor,” zoodat zij genoodzaakt zijn toezending van geld te verzoeken, „om niet in meerdere confusie te moeten komen.” 1) Met den geldnood schijnt het toen te Arnhem wel erg geweest te zijn, ten minste 3 dagen later eindigen die zelfde gedeputeerden met de mededeeling, dat de penningen nog niet ontvangen zijn, „’t welcke ons dwingt rondelijk te verklaren, dat wij zonder ’t selve hier sullen moeten oppacken.” 2)

De verplaatsing van het Spaansche leger van het eene bruggehoofd naar het andere schijnt wel de eigenaardigste episode uit den geheelen veldtocht. Onder de gegeven omstandigheden is zij, voor zoover ons bekend, eenig in de krijgsgeschiedenis.

Op een afstand van slechts enkele honderden meters van eene vijandelijke stelling, in welke de commandant althans een tiental dagen te voren over minstens 10000 man beschikte, wordt de terugtochtslijn verbroken door het uit elkaar nemen van de verbindingsbrug tusschen beide oevers, nadat eerst 1800 voertuigen zijn overgegaan. Met dezen aanzienlijken legertros wordt, op den vijandelijken oever, een marsch verricht van ongeveer 15 K.M., waarbij men eene vesting, welke te sterk werd geacht om te veroveren, op een uur afstands passeert. De vesting — Doesburg — ligt wel is waar op den anderen oever, doch zij beheerscht de rivier en een overgang van deze was dus geenszins uitgesloten.

Bijzonderheden omtrent de uitvoering van den marsch werden nergens aangetroffen. Of de macht van VAN DEN BERGH, die aan gevechtstroepen de 13000 man nauwelijks zal hebben

1) Folio 265.

2) Brief 5 Aug. folio 285.

gehaald, in gevechtsvorm met breed front heeft gemarcheerd, valt dus niet na te gaan. Maar hoe het zij, de handeling heeft plaats gevonden zonder eenige inwerking der tegenpartij, en dit legt getuigenis af van den zuiver defensieven rol, waarin ERNST CASIMIR en zijne gedeputeerden meenden te moeten volharden.

Na de verplaatsing trad bij den aanvaller een tweede tijdperk van stilstand in.

De eischen der verpleging deden zich wederom gelden. Aan alle niet door Staatsche troepen bezette plaatsen in het overkwartier van Gelderland liet VAN DEN BERGH aanschrijven, brooden te bakken, die dan in convoien, van de eene stad naar de andere, en dan eindelijk naar zijn leger werden gezonden. Voor verderen aanvoer van levensmiddelen van uit Venlo, Keulen, Dusseldorf en Wezel droeg de Graaf zorg.

De Keizerlijke troepen bleven voorloopig op den rechter oever. Op die wijze voorzagen ze beter in de verpleging. Hunne sterkte wordt, bij aankomst aan den IJssel, in VAN DEN BERGH's apologie op 14000 man voetvolk en 2 à 3000 paarden aangegeven.

Intusschen leden de Spaansche troepen op de Veluwe reeds groot gebrek. »Met verwondering van velen,» schreven de gedeputeerden van Graaf ERNST CASIMIR op den 7en Augustus, »dat bij zoodanighe gelegenheit dat volk nog bijeengehouden kan blijven,» was het lang verwachte convooi uit Wezel op den datum nog niet aangekomen. 1) De troepen hadden in 6 dagen geen brood gehad.

Eindelijk den 9en Augustus kwam een groot convooi aan: »des vijands leger is nu van uit Wesel met dat lange verwachte konvooi gespijsd, soodat zekerlijk te vermoeden staat, dat hij niet langer met stilliggen tijd zal verzuimen, maar op het spoedigste eenigen tocht bij den hand zal nemen, zijnde alreeds de Keijzerschen — onder MONTECUCULI — aan deze zijde van den IJssel gekomen, en een weinig herwaarts aangenadert.» 2)

1) Brief 7 Aug. folio 286.

2) Brief gedep. E. C. 10 Aug. folio 292.

In hoeverre heeft de verdediger zich dezen tijd ten nutte gemaakt?

De Betuwe was geducht versterkt. Langs den geheelen Rijnrijk had men tallooze veldwerken opgeworpen, het riet aan de oevers der rivier was met zorg gekapt, marine-vaartuigen en andere gewapende sloepen waren op de rivier gebracht en alle onder het bevel gesteld van den Admiraal VAN DORP. Een groot aantal troepen, ten slotte niet minder dan 70 à 75 compagnieën, waren in de Betuwe aanwezig om den vijand af te weren. 1)

Met de Grebbe- en Utrechtsche liniën was het minder gunstig gesteld. Bij de laatste had, de eerste dagen na den IJssel-overtocht, de vrees zich laten gelden. 's Vijands stilstand leidde echter ook in Utrecht tot stilstand.

Uitvoerig beschrijft DE BORDES de moeilijkheden, waarmede het stellen der inundatie gepaard ging. 2) Moeilijkheden, minder het gevolg van den waterstand of van het terrein, dan wel van tegenwerking van allerlei aard, en die zoo duidelijk aantoonen hoeveel verzet bij het inundeeren moet worden overwonnen. Zorgvuldige voorbereiding alleen kan daartoe in staat stellen.

Met het opwerpen van de noodig geachte linie en verschan-singen was het eveneens treurig gesteld. Opruimingen in het voorterrein stieten af, wanneer het 'teigendom gold van aanzienlijken. De rechten van het stedelijk en het provinciaal bestuur, en die der Staten-Generaal kwamen met elkaar in botsing. Voor dat een werk aanbesteed werd, moest eerst zijn uitgemaakt de hoegrootheid van het aandeel van elke provincie in de kosten.

Onophoudelijk drongen Gedeputeerde Staten van Utrecht bij H. H. M. aan op toezending van meer manschappen, wapenen en munitie. Zij klaagden niet meer dan omtrent 3000 soldaten binnen de stad te hebben, en daaronder velen die uit vreemde landen komende, niet te wel gedisciplineerd waren. Dringend

1) Verg. Bijlage III.

2) Bladz. 149—162, en 113—149 voor de inrichting der linie.

verzochten zij verbetering »te meer nadien de werken hieromtrent gemaakt, nog staan buiten defensie.” 1) Naar aanleiding van deze klacht schreef de Prins den 14en aan de Staten-Generaal, dat binnen Utrecht geen 3000, maar 4000 man waren, en dat er nog meer bij zouden komen. Zijne Excellentie achtte de stad wel verzekerd, en voegde er aan toe te meenen, dat het leger voor den Bosch niet meer verzwakt mocht worden, »daar wij tot bevordering van onze approches, die nu tot de stadsgrachten zijn gekomen, hoe langer hoe meer volk zelf behoeven, te meer alzo de vijant bij Herenthals 2) vergaderingen maakt, wij bezorgen moeten dat hij op dit leger ietwat sal willen attenteeren.” 3)

Dringend herhalen de Gedeputeerde Staten van Utrecht hunne bede op den dag, dat de vijand vóór Amersfoort verschijnt; aan alles hebben zij gebrek, aan geld, volk, kanon, polver, lood, schoppen enz., »hoewel het aan hunnen plicht niet heeft ontbroken daarom gestadig te verzoeken.” 4)

Uit andere deelen der linie komen in die dagen gelijke klachten. Zoo uit Hinderdam den 15en het verwijt, dat de bruggen van de Vecht nog niet zijn opgenomen, en ontbloot van alle hulpmiddelen om ze te dekken. De werken bij Vreeswijk waren eerst 18 Augustus gereed. Niet vóór 16 Augustus werd, ten behoeve der inundatie, de dijk bij Wijk-bij-Duurstede doorgestoken.

Het in staat van verdediging brengen der Utrechtsche liniën — de Nieuwe Hollandsche waterlinie ten N. van de Lek van tegenwoordig — was in 1629 eene lijdensgeschiedenis, waarvan het „te laat” zeker gegolden zou hebben indien de vijand eenigszins voortvarender ware geweest.

In zijn werk „Histoire générale de la Guerre de Flandre” Paris 1633, slaat CHAPPUIS den spijker op den kop, als hij zegt: „le bruit de cette guerre — de IJsselovertocht in 1629 —

1) Brief 9 Aug. folio 290.

2) Een dagmarsch ten Z. van Turnhout.

3) Brief 14 Aug. folio 304.

4) Brief 12 Aug. folio 295.

ayant surpris les Hollandais, tous se trouvèrent grandement effrayés, car ils avaient été si peu soigneux de donner ordre à la surêté de la Veluwe, que déjà les troupes Espagnoles pouvaient courir à pied sec jusqu' aux portes d'Utrecht et d'Amsterdam, et alors le peuple du pays n'eût aucun recours qu'à lever les yeux au ciel et à soupirer après les maux dont ils se voyaient environnés." Zou CONDÉ voor den veldtocht van 1672 dit werk hebben bestudeerd? De Nederlanders hebben het zeker niet gedaan.

Vierde Gedeelte.

Schets III.

Graaf VAN DEN BERGH ontving in de tweede week van Augustus berichten uit den Bosch en uit Brussel, die tot snelheid noopten. 1) Verschillende malen raadpleegde hij zijne bevelhebbers, doch de inzichten waren verdeeld.

Na den ongelukkigen afloop van den veldtocht heeft de in ongenade gevallen Graaf getracht, zich door eene apologie te rechtvaardigen. 2) In dit stuk, dat men, in zijn geheel, bij verschillende schrijvers aantreft, wordt aangegeven welke plannen in overweging kwamen en tot welke beschouwingen zij leidden.

In het kort kwamen zij hierop neer :

1. Een inval in de Betuwe, en daarna doordringen in den Bommelerwaard.

2. Het nemen van verschillende IJssel-vestingen, welk bezit het verlies van den Bosch zou vergoeden.

3. Het uitplunderen en geheel afbranden van den Veluwzoom en rechter IJsseloever.

4. Het nemen van Amersfoort, Harderwijk en Naarden om daarna Utrecht en Amsterdam te bedreigen, of het nemen

1) Door een onderschept bericht van GROBBENDONCK van 10 Aug. was het ook den Prins bekend, dat de stad „in den hoogsten nood" verkeerde.

2) Zelf niet in staat tot het schrijven van een gewonen brief, heeft v. d. B. deze apologie door een zijner officieren laten stellen. Na zijn verraad in 1632 deed hij wederom eene dergelijke apologie verschijnen.

van Hattem om zoo doende vasten voet aan den beneden-IJssel te krijgen, waarna Zwolle en Kampen konden worden vermeesterd, die toegang tot de noordelijke provinciën zouden geven.

ad. 1. Hieraan moest een aanval op Arnhem gepaard gaan, waartoe men zich door gebrek aan belegeringsgeschut te zwak gevoelde.

ad. 2. Het was bekend, dat de IJsselsteden den haar gegunden tijd goed benut hadden om zich ruimschoots van alles te voorzien, zoodat ook aan deze veroveringen groote moeilijkheden verbonden waren.

ad. 3. Deze methode zou een terugkeer zijn tot vroegere toestanden, eene herhaling van den strooptocht van den Spaanschen Overste DE TASSIE in de Veluwe en het Gooi, in April 1585, waarvan VAN DEN BERGH weinig heil verwachtte.

ad. 4. Ook tegen deze plannen werden verschillende bedenkingen geuit, eensdeels voortspruitende uit den tegenstand, dien men bij Utrecht of bij Naarden zou verwachten, anderdeels uit de verzwakking, die het leger zou ondergaan, ten gevolge van de noodzakelijke bescherming van den z.g. IJsselpas en van den verbindingsweg.

De moeilijke verpleging viel daarbij mede niet te ontkennen. „Alles zou wel goed hebben kunnen loopen,” zegt ongeveer de apologie, „als de uitkomst zoo eenvoudig was geweest als de woorden. Men bedacht wel wat men zou kunnen uitrichten, maar men vergat te bedenken, dat een leger niet leven kan van de lucht, noch de soldaten vechten zonder eten. Maar bovendien, wat voor aanleiding kon er zijn om te trekken in het binnenste van een land en zoo ver van de passage door welke noodzakelijk komen moesten al de behoeften aan vivres en andere dingen, ten ware alle door inbeelding daar kan gebracht worden zonder eenigen tegenstand, en dat de geheele wereld haar knie zou komen buigen en alles gebracht worden in den mond.” 1)

1) Verg. BOR bladz. 323.

Het bedreigen van de noordelijke provinciën van uit Zwolle en Kampen zou gepaard kunnen gaan aan een aanval van Keizerlijke troepen uit oostelijke richting, die van die zijde kon worden verwacht.

Het gevolg van de vele overleggingen tusschen de bevelhebbers der Spaansche en Keizerlijke troepen was, dat op Zondag, den 12en Augustus, twee korpsen, ieder onafhankelijk van elkander, zich in beweging stelden.

Het eene, Keizerlijke, onder MONTECUCULI, sterk 10 à 12000 man voetvolk, 30 kornetten ruitery en 10 kanonnen, legerde van 11 op 12 Augustus op den Reederenk en marcheerde daarna naar Ede. Deelen en Reemst werden gedurende dien marsch in brand gestoken. In den middag van den 13en kwam deze afdeeling vóór Amersfoort.

De andere colonne, hoofdzakelijk Spanjaarden, onder Graaf SALAZAR, en ongeveer van gelijke sterkte, trok langs den linker IJsseloever, voorbij Zutphen en Deventer, en rukte op Hattem aan.

Graaf VAN DEN BERGH bleef aan den IJssel. De waarschijnlijk niet sterke, daar achtergebleven macht werd spoedig, na de aankomst van Graaf JAN VAN NASSAU 1) op den 17en, versterkt met 8 à 10000 man Keizerlijken.

Zoo verdeelde dus het hernieuwde offensief de gezamenlijke kracht in drie groepen, waarvan twee in afwijkende richtingen werden aangezet. Eene krijgsraadbeslissing, die, voor het eerste oogenblik, den een zoowel als den ander zocht te bevredigen: voor één oogenblik, want op den duur ontstemt elke, op meer dan één gedachte hinkende houding.

Evenals alle steden dier dagen was Amersfoort eene vesting. Het garnizoen was zwak: 3 Zweedsche en 2 Duitsche compagnieën, benevens 3 compagnieën burgers, die „wel gecourageert waren om den vijant te resisteeren, zoo zij behoorlijk garnizoen en andere nooddrift hadden gehad.”

1) Hij was een kleinzoon van den grooten Graaf JAN, en in 1613 openlijk tot den R. K. godsdienst overgegaan.

Zonder een aanval af te wachten, besloten de volle magistraat en 16 der voornaamste burgers in den avond van den 13en tot de overgave. Deze had Dinsdag 's morgens plaats. 1)

Het kleine Hattem hield zich beter. Hoewel niet minder zwak, besloot men daar hardnekkigen weerstand te bieden, zooals Haarlem, Leiden en Alkmaar dit hadden gedaan. SALAZAR'S opeiseling was vergeefs. Tot een ernstigen aanval kwam het niet.

De indruk van den val van Amersfoort was niet minder dan die van den gelukten IJsselovertocht, slechts drie weken te voren. Vooral in Utrecht heerschte groote ontsteltenis. Daar beschuldigde het volk de regeering van zwakheid. Vele aanzienlijken verlieten de stad, waaronder leden van de Staten, van de vroedschap en van het Hof.

Hoe de landsregeering zelve den toestand inzag, bewijst wel een brief, die eenige dagen later, door onzen gezant in Frankrijk, aan den Kardinaal de RICHELIEU werd overhandigd. Hierin smeekt de gezant, namens de Staten, de hulp af van den Franschen Koning. Hij somt op hoe Engeland, Denemarken en enkele der Duitsche vorsten reeds hulp hebben verleend, maar hoe, desondanks, de vijand tot Amersfoort, op slechts enkele mijlen van Amsterdam is doorgedrongen. Wij zijn in een moeras geraakt, zegt hij, en het schijnt, dat de geheele wereld in dezen tijd samenspannt tot de vernedering en den ondergang van het land. 2)

1) Volgens de Res. St. Holland 14 Aug., en volgens berichten te Utrecht ontvangen, bedroeg de vijandelijke macht bij aankomst te Amersfoort 8000 man voetvolk en 3000 ruiters. Noot bladz. 191 DE BORDES. Zie ook *Kronyk Utrechtsch Genootschap*, 23e jaargang 1867, waar opgegeven wordt 5 regt. totaal 56 comp., 36 comp. ruitery en 7 halve kartouwen en 3 kleine stukken.

Den 5den October d. a. v. werden reeds de zware straffen van verbanning, cassatie enz. tegen den commandant en verschillende magistraatspersonen uitgesproken. Zij werden later veel verzacht, „men siet gemeenlijk dat de Rechters in sulcke ongesteltenisse van tijden om de rasende en krijsende Gemeente te stillen, veeltijds doen, dat haer naemaels leet is.” AITZEMA, bladz. 888.

2) „Archives de la Maison d' Orange”, 2e série, tome III p. 33.

Schrik is de tegenstelling van dit schrijven met den brief, die den 27en Januari t. v. werd aangeboden aan den Kardinaal, en waarin deze zinsnede van den Nederlandschen gezant: »déjà je puis vous promettre qu' ils — de troepen van de Republiek — se mettront avec le printemps si puissans en campagne pour faire un coup de réputation, que leurs ennemis n' auront aucun loisir ni moyen de penser à vous. 1)

De kloeke houding van de Hollandsche en vooral van de Amsterdamsche afgevaardigden noopten de Staten-Generaal hun zetel te verleggen naar Utrecht om aldaer een corten tijd te verblijven, en op alle occurentiën van zaaken rijpelijk te resolveeren. 2)

Deze verplaatsing, waarvan officieel werd kennis gegeven aan enkele buitenlandsche hoven, herstelde de orde en kalmte in Utrecht. Met kracht werd nu, in de eerste plaats, het versterken der Utrechtsche linie ter hand genomen.

Reeds kort te voren was, in de dorpen van Zuid- en Noord-Holland, de zesde man van die tusschen de 18 en 60 jaren opgeroepen om aan de linie te werken, nu werd de geheele landstorm, d. w. z. alle huisluiden tusschen de 16 en 60 jaar, onder de wapenen geroepen. Hoe eenige orde in den daardoor ontstanen chaos gebracht is, wordt niet vermeld.

De onderwaterzetting schijnt tegen het eind van Augustus goed te zijn geslaagd, althans men vindt aangeteekend, dat de landstreek tusschen Vreeswijk en Muiden als in eene zee was herschapen. Hoeveel dagen het stellen heeft geduurd, is niet met zekerheid te zeggen. Den 25en Juli werden voor het eerst bevelen gegeven tot het openen van sluizen; deze bevelen werden weër ingetrokken en daarna den 14en en 16en Augustus herhaald. Den 18en à 20en Augustus — dus ongeveer 5 dagen

1) te voren p. 24.

2) Dergelijke verplaatsing van het regeerend lichaam was in die dagen niet zeldzaam. Zoo in 1608 naar Bergen-op-Zoom, zoo ook den 12en Sept. naar den Bosch om over de overgave te beraadslagen en over datgene, wat verder te doen zou staan.

na den val van Amersfoort — werd de inundatie als voldoende beschouwd. 1)

MONTECUCULI bleef van 13—24 Augustus in de onmiddellijke nabijheid van Amersfoort. Enkele malen bezocht hij de stad. Zijne troepen plunderden en brandden op vrij verren afstand, zelfs tot onder de muren van Naarden. Het zwak bezette huis ter Eem gaf zich den 16en, zonder slag of stoot, over. Hilversum ging voor een groot deel in vlammen op. 2)

De artikelen van het verdrag tot overgave der stad waren voor Amersfoort niet ongunstig. Niemand van welken godsdienst ook, zou aan goed of bloed schade lijden. De stad mocht niet belegd worden met meer dan 1000 man en deze van het best gedisciplineerde volk. Sauvegarde werd verleend aan alle inwoners der dorpen, gelegen in de jurisdictie der stad, mits zij zich onder de gehoorzaamheid van Zijne Majesteit stelden. Ongetwijfeld schuilde politiek achter deze zachte voorwaarden voor eene stad, die zoo vele Roomsch-Katholieke inwoners herbergde.

Afdeelingen van de Spaansche colonne-SALAZAR bedreigden Harderwijk en eischten haar den 17en op, wat door de stadsregering, het voorbeeld van Hattem volgend, krachtig werd afgewezen.

Andere vijandelijke troepen deden den 13en eene poging om bij Elst den Rijn over te gaan, welke poging eenige dagen later ter hoogte van Wageningen werd herhaald.

De offensieve beweging der Spanjaarden en Keizerlijken heeft in deze tweede week van Augustus (12—19) haar hoogste punt bereikt. De Utrechtsche linie wordt geen oogenblik bedreigd, de demonstraties tegenover de Betuwe missen eenige beteekenis.

Te Arnhem had het gerucht, dat de vijand zijn weg naar Amersfoort nemen zou, reeds den 10en geloopt. De gedeput-

1) DE BORDES, bladz. 160.

2) Verg. HOOFT's brieven, bladz. 370 en AITZEMA, bladz. 846.

teerden van Graaf ERNST CASIMIR zonden hiervan naar verschillende zijden bericht. Nadat de Spaansche troepen voorbij Deventer getrokken waren, achtten zij het noodig, onmiddellijk 3 comp. ruiters naar Mastenbroek te zenden, terwijl de tijding, dat Amersfoort gevallen was, hen aanleiding gaf, 4 comp. voetvolk weg te zenden ter versterking van de bezetting van den Zuider Rijndijk tegenover Wijk bij Duurstede, en zulks uit vrees, dat MONTECUCULI naar de Betuwe zou gaan, „hebbende hij eenige schepen bij zich.” 1)

De komst van Graaf JAN VAN NASSAU verwekte andermaal hunne ongerustheid voor de Betuwe, en dit te meer aangezien een gerucht verspreid was, dat de Spaansche en Keizerlijke bevelhebbers gezegd zouden hebben in de Betuwe te zullen vallen, al mocht hen dit ook 4000 man kosten.

De Prins, die op eene voldoende sterkte der Utrechtsche linie rekende, scheen het hervatte offensief van den vijand op de Veluwe niet te duchten. 2) Daarentegen zag hij in eene vijandelijke troepenmacht, die in westelijk Brabant was opgetreden, meer gevaar voor zijne stelling rond den Bosch. Zijne Excellentie vroeg den 15en eenige jachten voor Woudrichem aan de Staten-Generaal met het oog op de sterke troepen des vijands bij Prinsenhage, „zonder dat men vooralsnog zijn dessein weten kan.” 3) De Prins koesterde de vrees, dat de vijand iets voornemen zou op Maas of Waal. Den 16en deelde hij daarop mede den spoedigen val van Amersfoort zeer te betreuren, en achtte hij het ook 't beste, dat de Utrechtsche linie in allerijl zou worden voltrokken. In dezen brief geeft de Prins tevens kennis van de reden waarom 10 of 15 compagnieën uit Utrecht ontboden zijn geworden, en dit om den Bommelerwaard te bezetten, daarbij verklarende, „dat het zeer dienstig waare, dat ze zich in aller diligentie herwaarts begaven.” 4)

1) Brief gedep. Graaf E. C. 15 Aug. folio 350.

2) Verg. brief Prins 17 Aug. folio 340.

3) Brief Prins 15 Aug. folio 302.

4) Idem 16 Aug. folio 310.

's Vijands macht in Brabant — 7 à 8000 man onder Baron DE BARBAÇON — trok westwaarts, Willemstad bedreigende. De commandant dezer vesting kon echter schrijven, geene zwaarigheid te zien om den vijand te ontvangen, „alsoo hij hem de tijd gegeven hadde om alle de graften vol waters te setten. soodat hij met een getije het geheele lant onder water konde stellen.”

De verrassing van Wezel, in den vroegen Zondag morgen van den 19en, heeft het einde van het Spaansch-Keizerlijke optreden op de Veluwe verhaast.

Wezel was de voorraadschuur van de Spanjaarden. De Keizerlijken ontvingen hunne voorraden voor een deel ook uit meer noordelijk gelegen plaatsen.

Het was eene vesting van vrij groote sterkte, doch die door eene toevallige omstandigheid op één punt zeer kwetsbaar was. Men was n.l. sedert geruimen tijd bezig aan de omwerking van een der voorwerken, terwijl de bewaking daarvan veronachtzaamd werd. En voor eene vesting geldt de zelfde regel als voor eene stelling: hare sterkte wordt bepaald door haar zwakste punt.

OTTO VAN GENT, Heer VAN DIEDEN, gewezen Gouverneur van Emmerik, die, als aanvoeder van een regiment met Prins FREDERIK HENDRIK naar den Bosch getrokken en daarna den 23en Juli naar Arnhem gezonden was, had reeds in het voorjaar den Prins gewezen op de zwakke zijde van Wezel. Doch FREDERIK HENDRIK achtte toen de kansen niet gunstig, maar droeg VAN GENT op, in verstandhouding te blijven met bevriende inwoners der stad.

Half Augustus herhaalde VAN GENT zijn voorstel. De Prins keurde het nu goed en droeg aan ERNST CASIMIR op, zoo veel troepen ter beschikking van VAN GENT te stellen als deze noodig oordeelde.

Den 18en Augustus verliet de stoute aanvoeder Schenkenschans met ongeveer 500 man, die later bij Emmerik en Rees nog versterkt werden met ongeveer een gelijk aantal. Na een moeilijken nachtmarsch bereikte een deel van dezen troep

des morgens van den 19en Wezel, dat in enkele uren werd veroverd. 1) Tegenover 1 officier en 8 soldaten, die aan onze zijde sneuvelden, verloor de vijand 3 officieren en 108 minderen aan dooden, en vele officieren en 11 à 1200 man, die gevangen werden gemaakt. Daarbij viel een aanzienlijke buit in onze handen.

De inneming van Wezel was voor vriend en vijand van groot moreel belang: wende wat blijdschap dit daer — in het leger voor den Bosch — en alomme door alle Vereenigde Nederlanden maakte, is met geen tongen uit te spreeken; gelijk ook de verslagentheit der Spaenschen, geconsidereert de gelegenheit van die tijdt." 2)

Materieel bracht het verlies der vesting onmiddellijk verzwakking van het bruggehoofd aan den IJssel. VAN DEN BERGH meende reeds den volgenden dag eene macht van 5 à 6000 man voetvolk en ruitery te moeten afzenden om de stad te hernemen. 3) Dank zij VAN GENT's energieke maatregelen bleef Wezel voor ons behouden.

De Graaf, wiens macht mede door desertiën reeds veel geleden had, vond thans de tijd gekomen om zijne colonnes van de Veluwe terug te roepen.

MONTECUCULI verliet daarop Amersfoort den 24en, 40 opgevorderde wagens voor zijne zieken medevoerende. Alleen op dezen dag leed de stad aan eenige plundering, terwijl de door de inwoners geleden schade, in haar geheel, op 80000 gld. werd geschat.

De terugtrekkende vijandelijke afdeelingen, waarbij de orde zeker niet voorbeeldig zal geweest zijn, werden onzerzijds niet 't'huis gebracht."

1) Zie voor een zeer duidelijk plan der vesting o. a. het reeds genoemde werk van CHAPPUIS.

2) AITZEMA, bladz. 872; verg. ook PREMPART „Belegheringe van 's Hertogen-Bosch."

3) Volgens een bericht „uit den mond van een vertrouwd man", gericht aan de Staten van Utrecht en den 31en verzonden, bedroeg deze macht 35 kornetten, sommige van 28 tot 30 paarden, benevens 93 comp. voetvolk, „qualyck over 3000 man sterk" en 8 stukken. *Kronyck van het Hist. Genootschap te Utrecht*, 23en jaargang, 1867.

Van de Infante ontving VAN DEN BERGH den stelligen last, den IJsselpas tot het uiterste te bewaren en zijn winterleger met alle geweld daar te handhaven. Om het verlies van Wezel mocht hij zich niet bekommeren. De ontruiming van Amersfoort keurde zij af.

Het op verren afstand, zonder voldoende kennis van de omstandigheden gegeven bevel vond maar gedeeltelijke opvolging.

Reeds den 29en Augustus verliet VAN DEN BERGH den IJssel met 106 comp. voetvolk, te zamen 4300 man en 13 kornetten te paard, nauwelijks 450 ruiters te zamen, en met 18 groote en 4 kleine stukken. Hij trok over Hummelo en Keppel naar Bocholt en Anholt, alwaar hij zich legerde en tot 10 Sept. bleef. Daarna trok hij naar Rijnberk en vervolgens naar de Maas.

Graaf JAN VAN NASSAU bleef aan den IJssel met 79 comp. voetvolk en 31 comp. ruitery. In het begin van September ontving hij nog eene versterking van 3 Keizerlijke regimenten, waarbij 8 kanonnen.

's-Hertogenbosch viel den 14en September. Drie dagen later verliet de bezetting met krijgsmanseer de stad en trokken 12 compagnieën van den Prins door de bres binnen de vesting. Om zoo veel mogelijk luister aan deze plechtigheid te geven, deed FREDERIK HENDRIK, uit de naburige garnizoenen, al het krijgsvolk derwaarts komen, voor zoover hij dit mocht lichten. Eindelijk, op den 19en, volgde de plechtstatige intocht van den Prins.

Eerst toen achtte men het oogenblik aangebroken om ERNST CASIMIR'S macht bij Arnhem tot een 13000 man op te voeren. Met deze trok de Graaf in den nacht van 8 op 9 October over eene schipbrug, die bij IJsseloord geslagen was, over den IJssel en rukte tot voorbij Doesburg, Drempt en Keppel „sijnde op het Hoog gelegen.” Daar werd een kampeement betrokken, „om te retrancheeren en te logeeren”, zooals de aanwezige gedeputeerden den 12en October schreven.

Het doel van deze beweging was, overeenkomstig 's Prinsen last, geen ander dan de verbinding af te snijden van het vijandelijke bruggehoofd met de voorraadplaatsen.

De Infante had inmiddels vergunning gegeven, den IJsselpas te verlaten, en hiervan maakte Graaf JAN VAN NASSAU den 13en October dankbaar gebruik.

Beschouwingen.

De inneming van den Bosch bekroonde een grootsch werk met schitterend gevolg. De eer van den Stedendwinger was voor altijd gevestigd.

Daarnaast staat eene tweede oorlogshandeling, de inval der Spaansche en Keizerlijke troepen in ons land, beoogende het ontzet der belegerde vesting. De poging is verijdeld — voor een zeer groot deel, ongetwijfeld, dank zij de voorgestelde en bevolen maatregelen van den Prins. Een positief resultaat is bereikt. De Republiek heeft haar pleit gewonnen, overwonnen is het invalleger echter niet.

Bij Amersfoort en op de Veluwe verbloedt de aanvalsbeving als van zelve. Tactisch niet daartoe gedwongen, gaat de vijand op den IJssel terug, bij dezen terugkeer schade berokkenende, zooveel hij kan.

Eerst eene maand na den val van den Bosch ontruimen zijne troepen het IJssel-bruggehoofd, alweer meer op eigen initiatief dan door geweld gedreven. En nog maanden daarna blijven de Achterhoek, het Graafschap Zutphen en het land van Nijmegen door het optreden van vijandelijke soldaten bezwaard. Zoo moeten de gedeputeerden van Zutphen den 23en November eene kennisgeving uitvaardigen, waarbij aan ieder wordt gelast met geweren te doen optreden tegen straatroovers en soldaten van ontbonden regimenten, terwijl den 29en Januari 1630 het Hof te Arnhem aan den commandant te Doesburg mededeelt, dat het tot verdrijving van kleine vijandelijke troepjes 30 à 40 man naar Malburgen zenden zal, hem daarbij verzoekende, 40 soldaten en 25 ruiters uit te zenden o. a. naar het Bergsche Bosch. 1)

1) Verg. 9e Jaarverslag *Krijgsgeschiedkundig Archief*, excerpt Cat. II. Den 27 t. v. hadden de gedeputeerden van Zutphen aan het Hof te

Afweer met het schild is onvoldoende. Gelukkige omstandigheden waren hier oorzaak, dat het schild niet is gespleten. Tegenover VAN DEN BERGH's troepenmacht bleef de sabel in de scheede, terwijl zij slagen had kunnen en moeten uitdeelen.

En de aanslag op Wezel dan?

Geheel berekend op geluk, was deze onderneming een stout bedrijf, gericht op een ver af gelegen punt -- geenszins een aangrijpen van den stier bij de hoorns, met alle beschikbare krachten. VAN GENT erkent in zijn eenvoudigen brief, waarmede hij ERNST CASIMIR kennis geeft van het welslagen, hoe het geluk hem heeft gediend.

Het blijde bericht was in de donkere Augustus-dagen een heerlijke lichtstraal, een gezegende tegenhanger van de treurmare uit Amersfoort van bijna eene week te voren. Het is licht verklaarbaar, dat deze verrassing toen tot een der gewichtigste heldenfeiten uit den tachtigjarigen oorlog werd opgeblazen.

De resolutie van de Algemeene Staten van 22 Augustus, waarbij alle Geunieerde Provinciën, Landschappen, Steden en de leden daarvan werden aangeschreven een bede- en dankdag „voor de groote onverwachte ende wonderbaerlijcke victorie” te laten houden, legt hiervan getuigenis af.

Onbewust van eigen kracht, meende men in die dagen geheel ter goeder trouw, dat Wezel ons vaderland heeft gered, „want deur het innemen van deze stadt heeft Godt almachtich alle des vijants desseyn, dat hij tot ons alder verderf voorgenomen hadde, gebroocken ende te niet ghedaan, zoodat se in groote confusie gheraekt zijn.” 1)

Voor velen in onzen tijd is de zelfde krijgskundige dwaling gebleven. Velen verbinden den val van Wezel als onmisbaar

Arnhem gemeld, dat ongeveer 300 vijandelijke musketiers bij Berck over den Rijn waren getrokken en in kleine troepen rondzwierven in het Graafschap.

1) BOR, bladz. 301. Verg. ook VAN DER CAPELLEN's „Gedenkschriften”, bladz. 539: „ende ghij Heere, komt met een grooten onverwachten slagh nemen den vijant eene van sijne sterckste steden, pas ende magasin, leggende ende leidende hem te rugge met een rinck in sijn neuse tot sijne ewighe scande.”

aan de inneming van den Bosch en de redding van ons vaderland. Zij hechten daardoor te groote waarde aan VAN GENT's uitstekend beraamd en ten uitvoer gebracht plan. Ook zonder Wezel zou den Bosch zich ongeveer ter zelfder tijd hebben overgegeven, en men kan niet aannemen, dat eene verdere poging tot doordringen in het hart van het land door de Spaansch-Keizerlijke troepen zou zijn geslaagd. De tusschen den val van Amersfoort en dien van Wezel geschonken tijd was, door den verdediger, ten bate der Utrechtsche linie goed besteed.

Geenszins zal de groote kwetsbaarheid van een leger in zijne verpleging en aanvulling worden ontkend. De geest der troepen beheerscht de mate dier kwetsbaarheid, zoowel een paar honderd jaar geleden als tegenwoordig. In het bondgenootschappelijke leger werd reeds veel gebrek geleden, dit is waar, doch zijne operatiebasis was niet tot Wezel beperkt.

Naast den aanslag op Wezel, die ongetwijfeld als strategische handeling geldt, staan enkele kleine aanvallende handelingen, die zuiver tot het gebied der tactiek behooren. Kwaadaardige speldeprikken waren het ten aanzien van den algemeenen gang der zaken, waarop zij geen invloed konden uitoefenen, al zal men gaarne hulde brengen aan de onderaanvoerders, die ze bevalen of ten uitvoer brachten.

Zoo werd VAN DEN BERGH op 19 Augustus aangegrepen door eene afdeeling van 3 à 400 man van het garnizoen Deventer, toen hij terugkeerde van een bezoek aan zijne legerafdeeling, die naar Hattem was opgerukt. Met „dienstelijke couragie, als simpel soldaat" sloeg hij zich door zijne vijanden heen, volgens zijne apologie.

Men ziet verder gewag gemaakt van een aanval door de ruitery van ERNST CASIMIR, op 26 Augustus, op vijandelijke troepen ondernomen, die, na Wageningen te hebben bedreigd, op den IJssel terugtrokken.

Eindelijk nog werd, van uit de legerplaats rond den Bosch, onder den Generaal der ruitery STAKENBROEK met 10 kornetten te paard, 3 stukken en eenige honderden soldaten, op 1 September, een tocht gemaakt naar Eindhoven, het aldaar

gelegen kasteel genomen en de vijand met verlies teruggedreven. 1)

In het bezit van de Betuwe met 2 beschermde bruggen over den Rijn, bij Wageningen en bij Arnhem, was o.i. een overgang tot het groot offensief, in het laatst van Augustus, zeer goed mogelijk geweest. Ook het bezit van de IJsselmonden, met de veilige verbinding over de Zuiderzee, had daarbij uitstekend ten goede kunnen komen.

De krijgsmacht der Republiek zal toen de 100000 man nabij zijn gekomen, de schutterijen voor zoover zij niet buiten hare steden zijn geweest buiten beschouwing latende, 2) terwijl volgens de mededeeling in den smeekbrief aan den Kardinaal DE RICHELIEU 3) 's vijands totale troepenmacht op 60000 man werd geschat, eene ongetwijfeld overdreven voorstelling, ook blijkende uit de vergelijking van de op de vorige bladzijden vermelde opgaven. 4) En hoe was deze macht verspreid?

In eigen land, door de groote rivieren eensdeels gedekt bij troepenverplaatsing, en anderdeels gesteund voor den aanvoer, had de aanvallende handeling van den strategischen verdediger op de gelukkigste wijze kunnen worden voorbereid.

Zij had moeten zijn gericht op het bruggehoofd bij Spankeren. En wel met de hoofdmacht op de werken van den linker oever, met gewapende vaartuigen langs den IJssel op de brug, en met afdeelingen uit de IJssel-garnizoenen en nabij gelegen plaatsen, op de werken gelegen op den rechter oever.

In de legerplaats vóór den Bosch zou slechts eene betrekkelijk kleine macht behoeven te zijn achtergelaten, gedurende eenige

1) Verg. VAN HEURN, „Historie der stad en meijerije van 's Hertogenbosch" 1776.

2) Verg. Bijlage II en III.

3) Zie bladz. 189.

4) Een onderschepte brief d°. 17 Aug. verzonden uit het kamp op de Veluwe, doch nabij Emmerik opgevangen en aan den Prins toegezonden, zegt: „Cette armée ici et les gens que mène le Prince DE BARBAÇON montent jusqu'au nombre de 20000 soldats et 4000 chevaux. Les Impérialistes montent à 10000 hommes et 3000 chevaux effectifs." BOR, bladz. 265.

dagen ware insluiting voldoende geweest. De geheele macht van ERNST CASIMIR had kunnen worden samengetrokken en gebruikt. Verschillende niet bedreigde garnizoenen hadden afdeelingen beschikbaar kunnen stellen.

Eene zoodanige handeling met snelheid uitgevoerd, zou veel kans van slagen hebben gehad, terwijl er met het oog op de terugtochtslijn weinig gevaar aan verbonden was geweest. Zij zou tot de onmiddellijke terugroeping van MONTECUCULI en Graaf SALAZAR hebben geleid. Het plunderen van verschillende dorpen in het Gooi, het in brand steken van Hilversum en van zoo vele andere plaatsen op de Veluwe had, reeds door de bedreiging alleen moeten eindigen. De geest der vijandelijke troepen, die, al sedert eenige weken gebrek lijdende, met de hoop gevoed werden, dat zij „in de Keeskamer” gebracht zouden worden, zou bij den overhaasten terugtocht wellicht tot oplossing hebben geleid.

De wegen mogen al slechter geweest zijn dan tegenwoordig, opgemerkt moet worden, dat het aantal wegen in Betuwe en Veluwe niet zoo belangrijk minder was dan thans, zooals men wellicht geneigd zou zijn, zich voor te stellen. 1) Hoe goed sommige dier wegen benut konden worden, blijkt wel uit den geregelden postdienst, die, sedert 29 Juli, op bevel van den Raad van State, tusschen 's-Gravenhage—Arnhem, Arnhem—den Bosch en 's-Gravenhage—den Bosch was opgericht. De eerste afstand moest daarbij in 9, de 2e in 5, de 3e in 8 uren worden afgelegd. De postmeesters van de Generaliteit waren daarvoor aansprakelijk. Den 13en Augustus werd de regeling uitgebreid met de bepaling, dat, iederen avond om 9 uur, van uit de 3 genoemde plaatsen een post zou afrijden.

Voor het vervoer van Infanterie werd somwijlen van wagens gebruik gemaakt. Zoo o.a. vertrokken de 2000 man onder OTTO VAN GENT den 23en Juli 's avonds op voertuigen naar

1) Zie o.a. Het Kaertboek van de XVII Provinciën door NICOLAAS VISSCHER (1650) of dat van F. DE WIT (1659).

de Veluwe; eveneens werden verschillende aangeworven compagnieën van den Zweedschen Maarschalk VAN FALKENBURG, op de zelfde wijze, van Groningen over Zwolle naar Utrecht vervoerd.

Waar nòch uit de gedenkschriften van Prins FREDERIK HENDRIK, nòch uit een der andere werken van zijn tijd blijkt, dat, onzerzijds, aan eene offensieve handeling in het groot is gedacht, spreekt het van zelf, dat verschillende redenen voor deze geheel lijdelijke doorvoering hebben bestaan. Zij kunnen de volharding verklaren, waarmede in de afweer met het schild is berust. Eveneens zijn redenen aan te geven voor die krachteloze voortzetting van 's vijands offensief na den IJssel-overtocht. Desniettemin blijft het waar, dat in dezen veldtocht de grondbeginselen der oorlogvoering zijn geschonden.

De regels volgens welke de groote veldheeren, zoo als ook GUSTAAF ADOLF in den zelfden tijd, hunne legers hebben geleid, en welke thans met zorg te boek gesteld, in hun eenvoud — doch daarbij zoo moeilijke toepassing — de basis van de wetenschap der oorlogskunst vormen, zijn aan geene eeuw gebonden. Al schenen, bij hun optreden, deze grondbeginselen te ontbreken, de eerste meesters der krijgskunst handelden, veelal na ernstige studie en verder uit instinct, als kunstenaar, in den geest dier beginselen, zich aldus verre boven de ideeën der tijdgenooten verheffende.

Als gevolgtrekking van het voorgaande komt men tot de stelling :

De poging tot ontzet van 's-Hertogenbosch en hare afweer, in 1629, behooren tot de serie oorlogshandelingen van den 2en of 3en rang.

Tot staving dezer bewering zij gewezen op de vier in 1796 — 1797, door NAPOLEON verijdelde pogingen der Oostenrijkers om Mantua te ontzetten, welke vesting door zijne troepen was ingesloten. Eene krijgsgeschiedkundige vergelijking, die, vooral ook daarom belangrijk is, aangezien eensdeels het operatietooneel in zijne uitgestrektheid, anderdeels de getalsterkte der opereerende troepen groote overeenkomst met de verhoudingen van 1629

bieden. Ook daar een optreden der Oostenrijkers in meerdere colonnes tegen den strategischen verdediger, die feitelijk niets liever wenscht dan den ongestoorden voortgang van het beleg. Elke keer echter treedt NAPOLEON de aanvallende legers, met de grootste snelheid, aanvallend te gemoet, hoewel zijne strijdkrachten steeds eene volstreekte minderheid hadden. Welke grootsche gevolgen zijn telkens, in enkele dagen, door zijne werkzaamheid en snelheid behaald!

Het is goed, de aangegeven gevolgtrekking voor oogen te houden. Zoo dikwijls wordt, in woorden, geschermd met de roemrijke geschiedenis onzer voorouders. Niet altijd geschiedt dit zonder overdrijving, soms berust het slechts op vluchtig onderzoek. De bloemlezing van Neêrland's heldendaden te land, hoe geschikt overigens tot opwekking, geeft geene krijgsgeschiedenis.

Daarbij valt er op te rekenen, dat, in de toekomst, de handelingen des vijands van den eersten rang zullen zijn, en voor het welzijn, om niet te zeggen voor het behoud van ons land is het noodig, dat, onzerzijds, handelingen van gelijken graad daartegen overstaan. Een niet minder geoefend leger dan dat van den tegenstander is daarvoor een eerste eisch. Liever een betrekkelijk klein, in alle opzichten bewegelijk en ten opzichte der wapensoorten goed harmonisch leger dan een, aan Infanterie meervoudige krijgsmacht. De grootere sterkte moge dan al het algemeen-dienstplichtstelsel nabij komen, zij zal aan hoedanigheid hebben ingeboet, en inderdaad, is het toch al te naief om te onderstellen, dat een vijand zich door die groote getalsterkte zal laten misleiden. In de niet behoorlijk door Cavalerie en Artillerie gesteunde en onvoldoend geëncadreerde infanteriemassa's schuilt het gevaar van, bij den minsten schok of terugslag, door eene paniek te worden getroffen. Eene andere minder beteekenende nederlaag leidt dan tot oplossing.

In zijn werk wijst DE BORDES er op, dat de veldtocht van 1629, op zoo duidelijke wijze, ook voor het tegenwoordige nog, heeft aangetoond welke buitengewone sterkte de gesteldheid

van ons land der verdediging biedt. Slechts gedeeltelijk kunnen wij met deze bewering medegaan, liever zouden wij de conclusie als volgt stellen :

Richting en gesteldheid onzer rivieren met hare eilanden-vorming, hare dijken en niterwaarden verleenen bijzondere sterkte aan ons land; zij bieden gunstige verdedigingslijnen, waarbij echter, waar mogelijk, de actieve verdediging op den voorgrond moet treden.

De IJssel-delta, het groote riviereiland tusschen Waal en Rijn, de Bommelerwaard, het land van Altena e. a. kunnen flankstellingen vormen, van waaruit aanvallend moet worden opgetreden, zoodra de omstandigheden dit veroorloven.

Aanvallende handelingen behooren tot iedere landsverdediging, welke verhouding men zich ook denkt. Zij bezitten het groote voordeel der verrassing, maar buitendien zij wekken op tot geestdrift en tot de hoogste krachtsinspanning, beide onontbeerlijke factoren in den oorlog.

Daarom — het moest eigenlijk overbodig zijn, het te zeggen — aan den Nederlandschen soldaat mogen geene mindere eischen worden gesteld dan aan den soldaat van een der ons naburige rijken Trouwens, al zou men, bij eene oorlogvoering op Nederlandschen bodem, alleen aan verdediging willen denken, dan zou de bewering, dat de verdedigende vorm aan den soldaat minder hooge eischen stelt dan de aanvallende, slechts van oppervlakkigheid getuigen. Immers, deze bewering zou alleen juist zijn, wanneer men aan de verdediging geen ander denkbeeld hechten wil dan die ter plaatse, tot het uiterste, als vastgenageld aan den grond. Ja, dan is de taak voor de troepenafdeeling, wiens commandant zulk een bevel ontvangt, even eenvoudig als voor deze zelf. Maar een dergelijke, aan een commando uit de Soldatenschool gelijkstaande, onwrikbare eisch behoort, in den veldoorlog, voor kleine afdeelingen reeds tot de hooge uitzonderingen, voor groote massa's is zij ondenkbaar.

Het normale geval is, op het gevechtsveld, de overgang uit de verdedigende stelling, hetzij tot den tegenaanval of de vervolging, hetzij tot den terugtocht. En deze overgang —

in het bijzonder de laatste — stelt de hoogste eischen aan elke afdeeling.

Alleen krijgstuuchtelijk goed geoefende soldaten met onderlingen samenhang en vast vertrouwen in hunne chefs kunnen de zware crisis der vervolging doorstaan.

De traditie van de Hollandsche polderdijken, waarachter de strijd zoo gemakkelijk zou zijn te voeren, heeft niet nagelaten, in dit opzicht, een verkeerd begrip te verwekken.

Overgaande tot eene bespreking van de redenen, welke tot de lijdelijke houding van het Statenleger hebben bewogen, moet in de eerste plaats op den toenmaligen tijdgeest worden gewezen.

Geoefend soldaten-materieel was slechts duur te koop. Men was er dus zuinig mede. Men »begroef” zich daarom, zooals het heette, men wierp verschansingen op, waar men kwam.

De legers waren weinig bewegelijk.

Aan ophelderingdienst werd nagenoeg niet gedaan. Slechts eene enkele maal, en dit bij het begin van het beleg, leest men van eene cavalerie-verkenning, en dan zonder veel succes. 1) Overigens bleef de ruitery, hoewel in verhouding tot de Infanterie zeer talrijk, achter beschermende wallen, gereed om den vijand als hij over de verschansingen was, wederom te verdrijven.

Naar vernietiging van 's vijands strijdkrachten werd niet gestreefd. 2) Het oog was gewoonlijk op nevendoelen gericht. 3)

Verder vond de krachtelooze houding tegenover VAN DEN BERGH ongetwijfeld haar grond in den staatsvorm der Repu-

1) „De helft van onze ruitery is gisteren uitgereden, ze zijn boven Breda geweest, zonder dat wij hooren van iets dat bij haar soude zijn uitgericht.” Uit den brief van gedeputeerden te Vught d^o. 31 Mei folio 142.

2) Opvallend is, in dit opzicht, het verschil in optreden van de Ned. zeemacht in dezen tijd. Reeds bij Gibraltar (1607), toen eene zwakke macht de vijandelijke vloot op hare eigen reede aanviel, leerde de Nederlandsche zeerob zijne overmacht op den Spaanschen matroos gevoelen. Voor dit tijdperk is het overigens voldoende, op den zeeslag bij Duins te wijzen.

3) Zoo werd o. a. in het laatst van Juli ernstig een plan overwogen om een paar duizend soldaten van de West-Indische Compagnie, op een groot aantal schepen, te laten landen op de kusten van Vlaanderen, „betaelende den vijant met deselve munte, die hij ons hier geeft.” VAN DER CAPELLEN, „Gedenkschriften enz.,” bladz. 530.

blik. De Unie van Utrecht had een zevental gewesten bijeen gebracht. Hunne zelfstandigheid, en ook die der steden, waren daarbij met de meeste zorg gehandhaafd. De wederzijdsche belangen der provinciën verschilden echter in allerlei opzicht, en in het bijzonder ten aanzien van het krijgswezen.

Het belangrijke, maar vrij arme Gelderland kon slechts een twintigste aan de algemeene lasten bijdragen, doch zijne vestingen beheerschten de gevaarlijkste toegangen van het land. Geen wonder dan ook, dat dit gewest steeds het eerst van verraad beschuldigd werd, als zijne vestingen verwaarloosd bleken.

Holland, met het grootst aantal inwoners, — in 1622 1.200.488 — vormde de voornaamste kracht der Unie, aangezien zij over de meeste geldmiddelen beschikte om troepen te werven en vloten uit te rusten. Daartegenover echter was deze provincie het meest tot vrede geneigd, handelsrijkdom boven alles verkiezende. Voeg daarbij de zoo bekende Nederlandsche zorgeloosheid in het krijgswezen.

Iedere provincie eischte hare eigen bezetting, en had recht tot dien eisch, want zij betaalde voor een bepaald aantal soldaten. Overtuigen, dat het algemeen belang hooger stond dan het bijzondere, was in deze gewesten van vrijheid en gelijkheid, hoogst moeilijk, soms onmogelijk. Een sprekend voorbeeld van de groote wrijvingen, welke dikwijls moesten worden overwonnen, en van Holland's slaphartigheid levert de brief, den 29en September door de Staten dier provincie geschreven aan den Prins. Op een tijdstip, dat 's vijands leger nog vasten voet heeft in Gelderland, verzocht de zeeprovincie aan Zijne Excellentie, er orde op te willen stellen, dat het nieuw aangeworven krijgsvolk zoo spoedig mogelijk worde afgedankt, „om de provinciën te subleveeren van de zeer groote lasten van dien.” Gelukkig hadden de gedeputeerden te velde betere inzichten. Zij zonden vier personen uit hun midden naar de Staten van Holland en West-Friesland om hen de meening van den Prins te zeggen en in bedenking te geven, „of 't niet 't beste waar om 't Vaderlant van soo groote periculen te bevrijden, het vreemde krijgsvolk nog voor twee maanden in dienst te houden,

hebbende niet als al te veel geleert hoe schadelijk soodanighe menage was." 1)

Het opperbevel over de krijgsmacht der Republiek berustte voor een deel in handen van de Staten-Generaal en van den Raad van State en voor een ander deel in handen van den Stadhonder, terwijl de onderhoudskosten en de vergeving van de lagere rangen aan de provinciën toekwamen.

De Stadhonder was bevelhebber van de troepen van zijne provincie, als zoodanig stond dus ERNST CASIMIR over de troepen van Friesland en Groningen naast Prins FREDERIK HENDRIK.

In het voorjaar van 1629 hadden de Staten-Generaal de toestemming en de opdracht gegeven aan hun Kapitein-Generaal tot de verovering van den Bosch. Verder ging de lastgeving niet, en toen later zoo vele andere maatregelen noodig bleken voor de verdediging van het land, was het de Prins, die daartoe telkens de voorstellen deed en dit veelal, na de gedeputeerden te hebben gehoord.

Het veelhoofdige lichaam in den Haag beval, dikwijls na overleg met den Raad van State. Soms tijds gelastte de laatste op eigen gezag. Aangezien één provincie de beslissing van al de andere kon tegenhouden, en één stad de beraadslagingen van eene geheele provincie nutteloos kon maken, was het veel gemakkelijker, besluiten te doen afstemmen dan ze te laten aannemen. 2)

De bevelhebbers in de verschillende deelen des lands hadden allen een aantal gedeputeerden achter zich, die hen met raad en daad moesten bijstaan. In het Prinselijk leger vóór den Bosch waren aanvankelijk niet minder dan 19 afgevaardigden bijeen; aan ERNST CASIMIR werden 4 leden der Staten-Generaal,

1) AITZEMA, bladz. 887.

2) Verg. o. a., DE BORDES, bladz. 112 en andere over de twisten betreffend den aanleg der verdedigingsliniën. Van de zwaarwichtigheid, waarop een, in ons oog zoo eenvoudige maatregel als het verbod van het handeldrijven met Amersfoort, na den val dezer vesting, tot stand kwam, levert het placaat van H. H. M., het bewijs, dat eerst afgekondigd werd een week na de overgave, doch dan ook „op advis van den Raad van State, na voorafgaande rijpe deliberatie.” BOR, bladz. 267.

en aan ieder der 3 aanvoerders van de deelen der Utrechtsche linie 2 dier leden of van den Raad van State toegevoegd.

Voor elke eenigszins belangrijke onderneming moest de bevelhebber met hen overleg plegen. 1) En al moge het waar zijn, dat vele gedeputeerden, door hun langdurig verblijf te velde, wel eenig oog op krijgsmanszaken hadden, toch is het duidelijk, dat waar eenhoofdige leiding wordt gemist, snelheid en energie moeten ontbreken.

In enkele opzichten had de aanwezigheid der gedeputeerden te velde, gelet op het zware raderwerk der bevelvoering, hare goede zijde. Persoonlijk voorgelicht door den militairen bevelhebber, gingen zij soms in de vergadering van H. H. M. de legerbelangen ondersteunen. De Prins van Oranje gaf in de hooge vergaderzaal slechts zelden zijn „hoogwijs advis.” Voor den etappediens droegen de gedeputeerden veelal zorg, in dit opzicht had hunne taak eene zeer belangrijke kunnen zijn.

Anderdeels schijnt het, dat de wensch om, persoonlijk, den Bosch tot de overgave te dwingen, den Prins aan de vesting heeft geklonken. Zijne eer was er mede gemoeid, herhaaldelijk heeft hij het verzekerd. Het kwam niet bij hem op, voor een oogenblik, het leger van VAN DEN BERGH als hoofdobject te stellen. Men wordt versterkt in deze meening door eene opmerking van ALEXANDER VAN DER CAPELLEN, een der vertrouwdste raadslieden van FREDERIK HENDRIK en gedeputeerde te velde, die, in het begin van Augustus, bij zijn herhaald bezoek aan de liniën rond den Bosch schrijft: »In 's Prinsen kwartier gaan de approches naar wensch, in de andere langzamer,” en dit dan wil toeschrijven aan jaloezie, die dreef om van uit het

1) Verg. WADDINGTON, „La Republique etc.” pag. 33: „enfin, quand le capitaine général avait, après de pénibles discussions fait adopter son plan de campagne à la Haye, il lui fallait encore subir le contrôle journalier des représentants à l'armée, parfois très audacieux, plus souvent timides et opposés à toute entreprise qu' ils jugeaient hasardeux.” Verg. ook VAN DER CAPELLEN'S „Gedenkschriften”, bladz. 456, waar 's Prinsen vriend, Jhr. A. VAN DER CAPELLEN in 1628 klaagt: „ondertusschen komt de autoriteit in militaire saken allenskens aan den Prins tot prejuditie van de Staten.”

Vughter-kwartier, dat van den Prins, de stad te nemen. »'T is te bedroeven," zegt hij, »dat onze gecommitteerden die autoriteit niet en hadden om orde te stellen, dat men uit alle kwartieren approcheerde naar behooren." Later in zijn dagboek op deze quaestie terugkomende, beweert hij, dat daardoor drie weken vertraging zijn ontstaan. 1)

Ook deze zaak van eer lag in den geest dier tijden. Zegt niet een brief van een der Spaansche onderbevelhebbers over den inval in de Veluwe den 9en Augustus: «la diversion que nous faisons, n'est pas bastante pour faire lever le siège de Bois-le-duc, assurant à votre S^{rie} que quand même nous rendions maître de toute la Hollande et perdissions B. I. d., nous perdriens la réputation par tout le monde et les armées du Roi se rendraient à mépris.» 2)

Zou eindelijk de grootere neiging tot lijdelijk verdedigen dan tot actief handelen wellicht hare oorzaak vinden in de Nederlandsche bedaardheid, dat hoofdkenmerk van ons volkskarakter. Het toeval heeft daarbij gewild, dat onze grootste legeraanvoerder in den 80-jarigen oorlog meer het geleerde, omzichtige oorlogvoeren was toegedaan dan het voortvarende, dat, op eigen geluk en beleid vertrouwende, durft te wagen. Prins MAURITS voerde den krijg zooals hij schaak speelde. Groote voorzichtigheid en zuinigheid weerhielden hem de krachten van den Staat op het spel te zetten. Alle kansen overlegend, liet hij zoo weinig mogelijk aan het geluk over. 3)

De slag bij Nieuwpoort, MAURITS' eenige ontmoeting met den vijand in het open veld, was een gevolg van een doordrijven der Staten, die den tocht naar Duinkerken verlangden, geenszins het einddoel van een door MAURITS beraamde en verlangde operatie.

1) VAN DER CAPELLEN'S „Gedenkschriften enz.", bladz. 532 en 545.

2) *Kronyk van het Historisch Genootschap te Utrecht* 1867. Verg. hiermede tevens de resolutie van 16 Juli van den R. v. S. aan H. H. M., DE BORDES, bladz. 65.

3) Verg. FRUIN'S „Tien jaren uit den tachtigjarigen oorlog", bladz. 94 en volg.

Prins MAURITS had behoefte aan een krachtigen ruggesteun. En deze vond hij in zijn bekwamen wapenvriend en neef, WILLEM LODEWIJK. Opmerkelijk zijn diens raadgevingen. Men vindt ze neergelegd in verschillende zijner brieven aan MAURITS, o. a. van de jaren 1602, 1605 en 1607. Met klem waarschuwt de Friesche Stadhouder telkens, niet toe te geven aan de meening van onwetenden in krijgsmanszaken, die uit ongeduld zouden willen aanvallen, maar die daardoor veel te veel in de waagschaal zouden stellen. 1)

FREDERIK HENDRIK heeft zich een uitstekend leerling getoond. Geen der belegeringen, door hem begonnen, heeft hij opgegeven. Nauwkeurig voorbereid, werden alle plannen met uiterste volharding doorgevoerd. «Jamais capitaine n'a eu plus de fermeté et d'intrépidité que lui, ni une plus grande vigilance pour pourvoir à toutes choses», getuigt de Fransche diplomaat D'ESTRADES van hem, maar het is ook de zelfde tijdgenoot, die, in zijne «Mémoires», het weinige succes van den veldtocht van 1635 besprekende, zegt: «que la vraie raison est que le prince d'Orange est aussi peu hasardeux et peu accoutumé à une guerre de campagne, comme il est excellent aux sièges, où il a été nourri toute sa vie.» 2)

Ten slotte zullen ook de vredesonderhandelingen, die in Juni en September 1629 wederom opdoken, en die in het tijdvak tusschen 1621 en 1630 dikwijls een grooten rol hebben gespeeld, remmend hebben gewerkt op de kracht, waarmede de krijg werd gevoerd 3). De invloed der staatkunde heeft zich ten nadeele van den materieel sterkere doen gelden. Verzuimende gebruik te maken van de gunstige verhouding, bedacht deze niet, dat de taal der diplomatie eene geheel andere is na een gewonnen slag dan te voren.

1) Zie „Archives etc.” 2e Serie, Tome II, pag. XXXI etc.

2) Id. Tome III, pag. X.

3) Verg. WADDINGTON „La république etc.” pag. 58 en pag. 65—66, en VAN DER CAPELLEN'S „Gedenkschriften”, bladz. 547. Om den Bosch te redden werd Breda aangeboden.

Kenschetsend gedurende den geheelen veldtocht is het moreele overwicht, dat de strategische aanvaller bleef bezitten. Elke verplaatsing, zijnerzijds, werd onmiddellijk gevolgd door verschuiving van troepen aan onze zijde: bij zijne nadering van de Langstraat werden de Hemertsche en Bommelsche waarden sterk bezet, na den afmarsch uit Boxtel ontving eerst Grave versterking, vervolgens werden VAN STIRUM en later ERNST CASIMIR afgezonden. Nadat MONTECUCULI Amersfoort had bereikt, en aldus in den rug van de z.g. — feitelijk niet bestaande — Grebbelinie was gekomen, achtte ERNST CASIMIR het noodzakelijk om van uit Arnhem 10 compagnieën af te zenden om den Rijndijk van Opheusden tot tegenover Wijk bij Duurstede te bezetten. En toen eindelijk, omstreeks 18 Augustus, geruchten liepen, dat de vijand, uit zijn leger aan den IJssel, troepen naar Brabant zou zenden om zich daar te vereenigen met troepen, die Willemstad bedreigden, veroorzaakte dit groote ongerustheid, en wenschte FREDERIK HENDRIK zoodra »de vijand werkelijk over de Maas zal marcheeren,» compagnieën uit Utrecht naar zijn leger aan te trekken.

Inderdaad, de Spaansche opperbevelhebber heeft geen oogenblik het voordeel van de voorhand verloren.

De bewegingen van aanvaller en verdediger in 1629 doen denken aan het schaap- en wolfspel op het dambord. Voorwaarts schuivende, moeten de schapen, na elke beweging van den wolf, telkens een nevenveld bezetten, ten einde hunne ijle linie te handhaven en den wolf het doorbreken te beletten, wat aan zijn kant de overwinning beteekent.

Aan 's vijands zijde is de snelle beweging van Boxtel en van Wezel naar den IJssel, om zich een pas over die rivier te verzekeren, met de daarmede gepaard gaande demonstratie aan de Waal een glanspunt der operatiën. De verplaatsing langs den IJssel kan niet als zoodanig gelden, daarvoor was zij te vermetel.

De stilstand aan den IJssel en vervolgens de splitsing der colonnes, met het »gehengel» op de Veluwe, vinden hunne oorzaak

in de bevelvoering, in het nijpend geldgebrek en in den invloed der politiek: redenen, die den loop der gebeurtenissen genoegzaam verklaren, doch, uit den aard der zaak, de rangschikking van dezen veldtocht niet aantasten.

De bevelvoering leverde niet minder moeilijkheden op dan bij het Statenleger het geval was. Van den aanvang af jaloerschheid der Spaansche edelen tegen den vreemden Graaf VAN DEN BERGH, later gemis aan overeenstemming met de Duitsche veldheeren, waaronder Graaf JAN VAN NASSAU, die aankwam met zijne aanstelling des Keizers om als Generaal over al de Keizerlijke troepen te commandeeren, »hetwelk heeft gegeven een weijnich jalousie», zooals de apologie het zacht uitdrukt.

Ook hier dus het ontbreken van eene krachtige, éénhoofdige leiding, die, meeningen van anderen aanhoorend, daarna beslist, wat zij wil, doch dan alleen de geheele verantwoordelijkheid draagt en deze niet wenscht te verdeelen over feitelijk niet-verantwoordelijke ondergeschikten. Zoo terecht wordt in onzen tijd het bijeenroepen van krijgswraden, in den zin om over eene oorlogshandeling te beslissen, veroordeeld.

Graaf VAN DEN BERGH, noch zijne krijgswraden hebben half Augustus den toestand vermoed der Utrechtsche linie, waarvan Prins MAURITS, »wieus woorden in 't stuk van te verstaan wat tot 's lands bescherminge dienstig is, voor wetten gehouden werden" — indertijd getuigde, dat zij behoorlijk bewald met 10000 man tegen de gansche wereld te verdedigen zou zijn. 1)

Welke zouden de gevolgen geweest zijn, indien VAN DEN BERGH, op 12 Augustus, aan het hoofd van een 20 à 22000 man opgerukt was over Ede, rechtstreeks naar Utrecht — of mocht deze macht met het oog op de verpleging te groot zijn geacht — als de marsch was uitgevoerd met 10000 man die, spoedig, langs een anderen weg, door eene afdeeling van gelijke kracht versterkt had kunnen worden. De flankstelling bij Arnhem heeft niet gewerkt bij het minder gevaar, er is geen enkele grond om aan te nemen, dat zij van daadwerkelijken invloed zou geweest zijn bij het grooter gevaar.

1) HOORT'S brieven, bladz. 364.

De Utrechtsche linie was op 15 Augustus nog niet ten halve gereed. 1)

Het lijdt o. i. geen twijfel of de vijand had — evenals in 1672, en toen om de zelfde redenen van vertraging — vrij wel ongestoord Utrecht kunnen bereiken. Zou niet de schrik, die dan door de Republiek ware gevaren, ontzettend geweest zijn? Zou men die wel zoo spoedig zijn te boven gekomen? Zou het beleg van den Bosch niet zijn opgebroken?

Deze ongedwongen mogelijkheid goed voor oogen stellende, moet men tot het besef komen, dat het mislukken van de poging tot het ontzet van den Bosch, en daarmede de z. g. redding van ons land, enkel was te danken aan het gemis aan overeenstemming en beleid der bondgenootschappelijke bevelhebbers.

Eene volle erkenning van de verzuimen, ontstaan door „disputen ende particuliere inzichten,” had voor een groot deel de rampen kunnen voorkomen, die geene halve eeuw later het leger van den Zonne-koning over ons land zou brengen.

De geschiedenis van een volk herhaalt zich.

Het geld, de zenuw van den oorlog, speelde in den tachtigjarigen oorlog nog een hooger en rol dan tegenwoordig.

Het verlies van de Zilveren Vloot, waardoor in de eerste

1) Zie o. a. den brief van FREDERIK HENDRIK aan H. H. M. d^o. 17 Aug. folio 340, waaruit o. a. „Om gelijke reedenen hadden wij ook dienelijk geagt ende mijnen Heeren 's Lands van Utrecht tot diverse reijzen serieuselijk gerecommandeert, dat de Leckendijk aan de Veertig geerden, eene plaatse tusschen Wijck ende Amerongen geleegen, mogt doorgesteeken, ende die landen tot aan de stad van Utrecht toe onder water geset werden, 't welk wij meede verstaan, voor alsnog niet geschiet te zijn. Waar over wij ons te meer bemoeit vinden, omdat wij sien dat door disputen ende particuliere insigten diverse noodige saaken genegligeert, of naar gelaaten werden, daardoor den vijand oorsaake ende middel werde gegeven, omme sijn progres t'avanceeren, tot irreparabelen nadeel van den Staat van den Lande, gelijk dan alreede d' exempelen genoegsaam uitwijzen.” Op last van de Staten-Generaal was de dijk bij de Veertig gaarden op 16 Aug. doorgestoken, doch de waterstand in de rivier was laag, zoodat geen water naar binnen stroomde. DE BORDES, blad. 155.

dagen van 1629 schatten in ons land waren binnengevloed — men zegt bijna twaalf millioen guldens — had de Spaansche schatkist ernstig getroffen. Niet dan met zeer veel moeite vermocht de Infante, eerst na eenige weken sedert de bede uit den Bosch, eene leening te sluiten van anderhalf millioen gulden om den veldtocht onder Graaf VAN DEN BERGH mede te openen. Als men nagaat, dat, volgens eene resolutie van H. H. M. in 1623, een compagnie in Staatschen dienst van 200 man berekend werd op 2600 gld. per maand, dan kan daaruit worden afgeleid, dat het geld dezer leening nauwelijks voor 2 à 3 maanden, ten behoeve der soldijen konstrekken. 1)

Ook bij de Keizerlijken heerschte geldgebrek. 2)

In dit opzicht verkeerde de Republiek buitengewoon in het voordeel. En als er werkelijk gevaar dreigde, was men in Holland tot geven bereid. VAN DEN BERGH had volkomen gelijk, toen hij in zijne apologie liet schrijven, dat de kooplieden van Amsterdam, »onder dit pretext" — n.l. de dichte nadering tot de stad — soudent ghetoghen hebben soo veel gelts", als men wenschte.

De geld-offervaardigheid der Hollandsche kooplieden beschikte in 1629, zoowel als in 1672, over weken om in huurotroepen, door de onderste lagen der maatschappij geleverd, te worden omgezet.

Toch is het onjuist te meenen, dat aan onze zijde geldelijke zorgen uitbleven. De werkzaamheden rond den Bosch hebben millioenen verslonden. Nagenoeg geen brief gaat uit van de Vughtsche gedeputeerden aan H. H. M., of zij dringen met kracht aan op toezending van penningen, nu eens dank zeggende voor de goede ontvangst van 100000 gld., doch daar bijvoegende, dat de som niet bestand is om veel te doen, dan weer verklarende, dat de kapiteins hebben geklaagd, dat hunne

1) *Krijgsgeschiedkundig Archief*, 1e jaarverslag, Cat. II.

2) Den 16en Juli berichtten de gedeputeerden van Zutphen aan het Hof te Arnhem: „Het keizerlijk leger is te Dorsten — ong. 25 K.M. ten Oosten van Wezel —, de troepen willen niet verder, voordat zij betaling hebben gekregen". id. 9e id.

compagnieën door de wanbetalingen van armoede vergaan. 1)

Bij den sappenarbeid, vooral in de laatste maand van het beleg, werd het 6-, 8- en 10-voudige gegeven, „om het perykel wille, sulx dat men alle waaghalse daertoe huren most. Ja, sij bedongen honderd ende twintig gulden voor elke roede sapperinghe”. 2)

Ten slotte zij nog gewezen op het algeheel ontbreken van geestdrift bij het Nederlandsche volk gedurende de besproken maanden.

Aan verschillende, van regeeringswege uitgeschreven biddagen is voldaan; er is gejubeld, en vreugdevuren zijn ontstoken na den val van Wezel, dit is herhaald na de inneming van den Bosch. Groote blijde intochten hadden plaats. Door regeeringspersonen, zoowel van Staat, als van provincie en stad zijn kloeke bevelen uitgevaardigd, doch de zonen dezer ambtelijke personen hebben zich niet aangegord tot den strijd. Tot tweemaal toe is het land in hevige beroering gekomen. Men heeft elkander van verraad beschuldigd; doch geen oogenblik is die weldadige schok door de natie gevaren, die tot het geven van lijf en bloed had moeten leiden.

De nuchterheid van het Nederlandsche volk welke, tegenwoordig, somtijds als een voordeel wordt aange-merkt tegenover de door de Zwitsersche natie aan den dag gelegde toewijding voor legerzaken, heeft zich in 1629 niet verloochend.

In 1629 had, na den eersten schrik, algemeene geestdrift tot vernietiging van het vijandelijke leger kunnen leiden.

Tegenwoordig is geestdrift, na het uitbreken van den oorlog, een heilzame factor, die echter een land niet van zijn ondergang kan redden, als, in tijd van vrede, de ernstige wil heeft ontbroken om sterk te zijn.

1) Verg. o.a. brieven van gedep. d^c. 26 Juni, fol. 190, idem 16 Aug. fol. 308, id. 28 Juli fol. 250.

2) AITZEMA, bladz 880.

Het zijn niet de zwaarden en de kanonnen, het is de geest der natie, die op het slagveld beslist, zegt TOLSTOI.

De gezonde, krachtige geest van een volk, zich weerspiegelende in een goed geoeffend leger, kan een oorlog voorkomen, aldus de hoogste interest opbrengend aan de, voor de weermacht bestede kosten. Omgekeerd zal een land, welks weermacht door landgenoot slechts betwijfelend wordt beoordeeld, den vreemdeling geen vertrouwen inboezemen, waardoor, bij verwickelingen de kans toeneemt, dat de vreemde staat de onzijdigheid aantast en zich, ongevraagd, tot gedwongen steun geroepen acht.

De geschiedenis zal leeren in hoeverre het Nederlandsche volk den grootsten waarborg van den vrede zoekt in de strenge voorbereiding om dezen te verdedigen.

BIJLAGE I.

Het Statenleger tegen het einde van April. 1)

Het leger, dat FREDERIK HENDRIK op de Mookerheide verzamelde, was sterk :

18 regimenten voetvolk — 244 comp. of 24000 man — en
15 regimenten ruitery — 4 à 6000 paarden.

Het bestond uit 3 deelen :

Voorhoede : 4 Fransche, 1 Waalsch en 2 Nederlandsche regimenten n.l. :

het Regiment Gaspard de Coligny	13	compagnieën
» » Antoine de Simon	11	»
» » Markies de Hauterive	13	»
» » Hertog van Cundale	14	»
» » Walen Kolonel de Levin	16	»
» » Nederlanders Otto van Gent		
en Oyen, Heer van Dieden	10	»
» » Nederlanders Kolonel Varick	11	»
	<hr/>	
	Te zamen	88 »

Centrum : 2 Duitsche, 3 Schotsche en 1 regiment Friezen, n.l. :

het Regiment Ernst Casimir	14	compagnieën
» » Willem van Nassau	11	»
» » Schotten Kolonel Brogue	10	»
» » » » Hacquet	9	»
» » » » Buschlouch	9	»
» » Friezen	9	»
Nieuwe compagnieën	5	»
	<hr/>	
	Te zamen	67 »

Achterhoede : 4 Engelsche en 2 Nederlandsche regimenten, n.l. :

het Regiment Sir Edward Vere	28	compagnieën
» » Cecill	13	»
» » Sir Morgan	13	»
» » Herwert	14	»
» » van Brederode, Heer van Vianen	14	»
Buitengew. compagnieën onder Kap. Pudewelt	7	»
	<hr/>	
	Te zamen	89 »

1) *Krijgsgeschiedkundig Archief*, Eerste Jaarverslag, Cat. II.

56 Nederlandsche compagnieën tegen 244 vreemde, verhouding van 1 : 4,35.

De Generaal VAN STAKENBROEK voerde het bevel over de geheele ruitërij, die in 3 korpsen verdeeld en bij de 3 infanteriekorpsen ingedeeld was.

Het 1e korps stond onder den Generaal VAN STAKENBROEK, het 2e onder den Graaf VAN STIRUM en het 3e onder TURENNE.

De Artillerie stond onder bevel van den Generaal der Artillerie VAN HORNES. Bestemd voor het leger op de Mookerheide kwamen den 28en April te Nijmegen, aan :

6	kanonstukken	van	24	pd.	ijzer
6	»	»	12	»	»
3	veldstukken	»	6	»	»
24	draken of kanonstukken	van	6	pd.	
24	»	»	»	»	3 »

Totaal 63 stukken, die den marsch naar den Bosch medemaakten. 1) Ieder stuk was voorzien van 130 schoten n.l. 90 kogels en 40 blikken doozen. De 12-ponders waren de z.g. veldstukken, zij hadden een gewicht van 3200 pond, een kernschot van 150 pas, een vizierschot van 300 pas en troffen onder 45° op 1900 pas. MAURITS had de affuiten van kistjes laten voorzien, waarin 6 kardoezen, 6 kogels, 1 buskruitmaat en 1 kruithoorn.

De rest van het belegerings-geschut werd met schepen naar Crevecoeur vervoerd.

Met de bovengenoemde bedroeg het aantal kanonnen 116, die gedurende het beleg 28517 schoten afvuurden. Hieronder waren de mortieren niet begrepen.

1) Volgens het „Journaal van A. DUYCK” werden de stukken van 24 pd. getrokken door 23, die van 12 pd. door 11, en die van 6 pd. door 7 paarden.

BIJLAGE II.

**Sterkte van het leger, dat in 1629 in dienst van de
Staten der Republiek is geweest, zoo te velde
als in de garnizoenen.**

*Bij het begin van 1629 hadden
de provinciën in dienst 1):*

	<i>Ruiters.</i>	<i>Bidets a).</i>	<i>Voetvolk.</i>
Gelderland	200	81	2990
Holland	3295	2195	30735
Zeeland	100	—	6900
Utrecht	550	405	2825
Friesland	700	243	8340
Overijssel	500	81	1760
Stad en lande (Groningen)	400	162	3830
Drenthe	200	81	300
Totaal	5945	3248	57650

a). Gewoonlijk had de kurassier behalve zijn paard nog een bagagepaard (bidet) met een jongen.

Vóór den aanvang van den veldtocht werden nog 50 compagnieën voetvolk, elk van 200 man, door de provinciën aangenomen, zijnde 10000 man
 Nog bevonden zich binnen Emden 500 „
 Op de redouten tusschen Gorinchem en Dordrecht 150 „

Totaal 10650 man.

De veldtocht werd aldus begonnen met 68300 man voetvolk en 5945 ruiters.

<i>Verder zijn in dienst geweest :</i>	<i>Toelichtingen 2).</i>
Waardgelders voor 5 maanden 6000 man	31 Mei schreef de Prins over deze vermeerdering.
Het regiment van MORGAN voor 3 à 4 maanden . . . 2030 „	Engeland had dit regiment eerst ter beschikking van Denemarken gesteld; na
Transporteeren . . . 8030 man	

1) Overeenkomstig de opgave in BOR'S „Geleghenthey van 's Hertogenbosch enz.” welke opgave ook voorkomt in AITZEMA'S „Sacken enz.”

2) Zie ook DE BORDES, Hoofdstuk II, VI, X.

Transport	8030 man
Het regiment van den Zweedschen Maarschalk VAN FALKENBURG voor 3 maanden	3600 "
4 compagnieën van JARNSEY voor 3 maanden	580 "
4 Schotsche en 2 Fransche compagnieën voor 3 md.	1600 "
Het regiment van Kolonel FERENTZ voor 3 md.	2073 "
Het regiment musketiers van den Overste HOLCK voor 3 maanden	2161 "
De Duitsche soldaten van den Luitenant-Kolonel RO- SENKRANTZ voor 3 md.	1100 "
De troepen door AITZEMA gelicht	800 "
De vuurroers van SOEST gekomen	500 "
De vuurroers van Jhr. ERNST VAN REEDE, Heer VAN DE VUYRST voor 2 md.	200 "
Transporteeren	20614 man

den vrede beschikbaar, zond Engeland het ons. Het kwam 21 Juli te Enkhuizen en aan het Vlie aan, echter ongewapend. Ged. Staten van Utrecht leverden wapenen.

Het contract werd 27 Juli te Emden gesloten. 1) Het was een goed regiment, dat in O. Friesland verblijf hield en op wagens, gedurende de tweede week van Augustus, naar Utrecht vervoerd werd.

?

Werden bij besluit van H.H.M. van 27 Juli in dienst genomen. Zij waren in dienst geweest van Denemarken en hadden zich aangeboden op 3 of 4 Augustus te Utrecht. Goed bewapend, nitgelezen volk.

Eveneens door den vrede van Denemarken, een vrijgekomen, goed bewapend regiment. Te Enkhuizen kwamen 9 compagnieën tusschen 20 en 27 Augustus aan, de laatste, de 10e, op 31 Augustus.

24 Augustus werd de R. v. S. gemachtigd dit regiment, dat ook in Deenschen dienst geweest was, aan te nemen.

28 Augustus besloten H.H.M. dezen troep, dien de Koning van Denemarken zon zenden, aan te nemen. 17 September te Hinderdam.

16 Augustus gaven H.H.M. den resident AITZEMA te Hamburg, last om 5 compagnieën goed gewapend volk, die zich aangeboden hadden, aan te nemen. In het laatst van September te Enkhuizen.

?

Volgens Res. van H.H.M. van 17 Augustus werd contract aangegaan met Jhr. VAN REEDE, die vergunning kreeg hiertoe te Utrecht den trom te roeren.

1) BOR geeft het contract in zijn geheel aan bladz. 220 en v.

Transport . . .	20614 man
Het volk van de West-Indische Compagnie voor 2 maanden (Heer VAN WEERDENBURG) . . .	1200 "
Matrozen van de Oost-Indische Compagnie	440 "
Haagsche compagnie voor 3 maanden	200 "
Het volk van Friesland en Groningen voor 3 maanden	3000 "
Burgers voor 2 maanden . . .	5000 "
3 Amsterdamsche compagnieën voor 2 maanden . . .	600 "
40 compagnieën versterkt van 150 tot 300 man voor 3 md.	6000 "
21 Duitsche compagnieën 5 maanden	4200 "
16 Schotsche compagnieën voor 5 maanden	2000 "
Transporteeren . . .	43184 man

27 Juli zond de Kamer van Amsterdam 700 man naar Utrecht en de andere Kamers 500 man.

Ongeveer einde van Juli.

?

Ten behoeve van H.H.M. hebben de Staten van Friesland en die van Stad en lande deze troepen aangenomen, „de penninghe daartoe verschietende.” 25 Augustus waren eenige compagnieën bijeen, die uit Friesland konden verzonden worden.

In de vergadering van H.H.M. van 31 Juli verklaarden de afgevaardigden van Holland zich bereid, de helft van 5000 gewapende burgers uit hunne steden naar bedreigde punten te laten vertrekken. 1)

Bij Res. van 18 Augustus gaven de Staten van Holland aan FREDERIK HENDRIK machtiging om ook over de 2e helft der gewapende burgers uit hunne steden te beschikken.

7 Juli gaven H.H.M. op het dringend verzoek van den Prins toestemming aan de provinciën om nog 6000 man in dienst te nemen.

Het tijdstip, waarop deze compagnieën in dienst zijn gesteld, is vermoedelijk in verband met het aantal maanden, waarvoor het contract werd aangegaan, in het begin van den veldtocht te stellen.

1) Niet algemeen vond deze maatregel goedkeuring. In zijn brief aan de Staten-Generaal zegt de Raad van State op 2 Augustus: „Om burgers de toegangen af te laten sluiten, en toegangen te beschermen, daarin ziet men geen heil”. *Krijgs-geschiedkundig Achief*, 5e Jaarverslag.

Transport . . .	43184 man
1 compagnie ruiters van Jhr. INGENNIEUWLAND voor 3 maanden . . .	100 „

Volgens Res. van H.H.M. van 17 Augustus werd voor het leveren van deze compagnie een contract aangegaan. In Utrecht mocht daartoe de trom worden geroerd. De compagnie was 11 September gereed om gemonsterd te worden en werd later op 300 man gebracht.

Totaal . . . 43284 man voetvolk en 100 ruiters.

In het najaar bedroeg aldus de geheele sterkte : 111584 man voetvolk en 6045 ruiters, zoo in den loop van den veldtocht geene afgevallen waren. De opgeroepen huislieden zijn buiten beschouwing gelaten, terwijl het zelfde het geval was met de verschillende schutterijen, voor zoover deze niet buiten hare steden gezonden zijn.

BIJLAGE III.

**Overzicht van de bezetting van verschillende
vestingen, en stellingen. 1)**

<i>Doesburg.</i>	Op 23 Juli		2 of 3	compagnieën.
	» 25	» versterkt met 9 comp.		en 400 man uit Emden.
	» 31	»	» 3	»
	» 2 Augustus	»	» 2	»

Totaal 16 à 17 (niet voltallige) compagnieën en 400 man.

In het einde van Juli was er een geringe voorraad oorlogs- en levensbehoefden. Op 27 Juli telde de bewapening 5 halve kanons, 2 veldstukken van 12 pd., 2 id. van 6 pd. en 3 metalen stukken van 1½ pd.

Zutphen. Op 23 Juli 2 compagnieën.

Met de uit Zwolle, Arnhem en Deventer gezonden versterkingen waren er op 31 Juli 11 comp., en op 11 Augustus 14 comp. in bezetting.

De bewapening was in den beginne geheel onvoldoende.

Zij bestond den 31en Augustus uit 4½ kanons van 24 pd., 2 metalen stukken van 12 pd., 2 van 6 pd., 1 van 3 pd., 2 van 2½ pd. enz. De W.-I. Compagnie had kanonniers naar deze vesting gezonden.

Deventer. Aangezien de bezetting zeer zwak was, zond FREDERIK HENDRIK den 24 Juli het verzoek aan de Staten van Friesland en Groningen om de te hunner repartitie staande compagnieën en de nieuw aangenomen Zweedsche troepen naar Deventer en Zwolle te zenden.

1) Verzameld uit verschillende opgaven, voorkomende in DE BORDES, „Verdediging van Nederland in 1629”.

Den 28en Juli kwamen enkele compagnieën van het Zweedsche Regiment aan;

den 31en Juli waren er 14 compagnieën in garnizoen;

den 3en September 17 comp., waarvan o. a. 3 Engelsche compagnieën, die niet meer dan 400 „vechtende” soldaten telden.

Tusschen Doesburg en Zutphen had men, aan den IJssel, twee schansen; tusschen Zutphen en Deventer één; benevoorden Deventer drie.

Hattem. In het begin van Augustus één compagnie.

Bij het dreigend gevaar zond Zwolle een Schotsche compagnie van 300 man, en Amsterdam een schip met kanonnières en geschut.

De energieke bevelhebber was ADRIAAN SLIJP.

De bewapening bestond uit 4 metalen en 4 ijzeren achtponders. Een nitlegger met 2 stukken lag, ter ondersteuning van de stad, op den IJssel.

Zwolle. Het regiment van MORGAN, dat op kosten van den Engelschen Koning werd onderhouden en dat den 21en Juli te Enkhuizen en aan het Vlie was aangekomen, werd naar Zwolle gezonden (950 man sterk).

De Gedeputeerde Staten van Arnhem zonden later nog 2 compagnieën ruiters, en de Staten van Groningen in het begin van Augustus 7 compagnieën van het regiment van VAN FALKENBURG.

Den 17en Augustus was de bezitting 27 compagnieën sterk.

Kampen. Op 3 Augustus 2 compagnieën.

» 20 » 4 »

Uit Holland werd geschut gezonden.

Hasselt. Op 3 Augustus $\frac{1}{2}$ compagnie voetvolk, later nog versterkt met 1 compagnie ruiters van BURMANIA.

In de noordelijke provinciën waren verder nog bezet:

Zwartsluis, Blokzijl, Kuinre, Ommerschans, Koevorden, Langakkerschans, de schansen bij Ter Apel, Bourtange, Bellingwolde, die bij Bone en bij ten Hoele.

Fort Schenkenschans. Belangrijk werk, met 2 $\frac{1}{2}$ compagnie bezetting.

Nijmegen. De bezetting wordt niet sterk genoemd.

Op 2 Augustus worden 150 burgers uit Alkmaar en 37 uit Schoonhoven gezonden.

Op 22 Augustus waren er, behalve deze burgers, 2 compagnieën voetvolk en 1 compagnie waardgelders, beide van slechte hoedanigheid. Daarom zond Graaf ERNST CASIMIR 2 compagnieën versterking en later nog 4 andere.

Grave. Omstreeks half Juli eene bezetting van 4000 man.

Bredevoort. Uit deze vesting werden de convoien des vijands dikwijls aangevallen. Haar bevelhebber — WOLF MISLICH — zond in Mei en Juni herhaalde malen belangrijke berichten omtrent den vijand. Hij betoogde o.a. den 24en Juli, dat VAN STIRUM, of anders de Gedeputeerden den vijand slag moesten leveren, en daartoe het geheele landschap gevechtsbereid moest worden gemaakt. Uit Grol zouden 600 man en uit Bredevoort 200 man beschikbaar kunnen worden gesteld, indien de onderneming in één dag en één nacht afgeloopen kon zijn. 1)

Emmerik. De bezetting wordt zeer zwak genoemd.

Door ERNST CASIMIR op 21 Augustus versterkt met 5 compagnieën, bedroeg het garnizoen toen 1620 man, maar was toch nog te zwak om alle werken te bezetten.

Verder waren Grol in het Graafschap Zutphen en Rees

1) *Krijgsgeschiedkundig Archief*, 9e Jaarverslag, Cat. II.

op den rechter Rijnoever door Staatsche troepen bezet.

Op verschillende rivieren waren voorts gewapende sloepen en fregatten opgesteld, daartoe door de Collegiën der Admiraliteiten beschikbaar gesteld.

Arnhem. Na den IJsselovertocht heerschte er groot gebrek aan oorlogsbehoefden van allerlei aard.

De bezetting bestond uit de troepen met VAN STIRUM, en later onder ERNST CASIMIR aangekomen. Zij hebben niet alleen de stad, maar ook stellingen buiten de vesting in verband met de schans IJsseloord bezet.

Wageningen. Op last van FREDERIK HENDRIK was hier eene schipbrug over den Rijn geslagen. De vesting was alzoo een bruggehoofd.

Op 6 Augustus was de bezetting 2 zwakke compagnieën, den 22en Augustus versterkt met 2 compagnieën.

Men rekende zoo noodig de vesting uit de Betuwe te kunnen versterken.

De Grebbelinie en Rhenen. De zwakke bezetting der Grebbelinie week naar Rhenen bij de nadering der Keizerlijke troepen, om vandaar verder in de Betuwe heil te zoeken. In Rhenen bleef toen $1\frac{1}{2}$ compagnie, later is de bezetting tot 4 à 500 man versterkt.

Wijk bij Duurstede. Op 27 Juli was de bezetting 300 man sterk; den 16en Augustus werd zij vermeerderd met één compagnie uit Utrecht, en later nog met meer troepen.

Elburg. In Augustus bestond de bezetting uit 300 soldaten, die door de regeering van Amsterdam en de West-Indische Compagnie te Hoorn waren toegezonden.

3 September telde zij 2 compagnieën à 200 man.

Harderwijk. Op 8 Augustus één compagnie, later uit Utrecht
1907/08. III.

nog 4 compagnieën toegezonden, zoodat op 20 Augustus de bezetting 11 à 1300 man telde.

Amersfoort. Bij 's vijands aanval bestond de bezetting uit 6 compagnieën, doch welke te zamen nog geen 600 man sterk waren. Zij waren uit Amsterdam en Utrecht toegezonden.

Het huis *Ter Eem*, bij de Eembrug, had eene bezetting van 55 man.

Naarden. Bij de overgave van Amersfoort telde de bezetting 2 compagnieën, waarvan de eene „pleine de pauvres gens et garçons”. De regeering van Amsterdam zond den 16en Augustus 1 compagnie, sterk 200 man, en H. H. M. dien zelfden dag 2 compagnieën, de eene van 200, de andere van 260 man.

De Betuwe. In het voorjaar van 1629 vond men, langs den rechter oever der Waal van, tegenover Bommel tot Schenkenschans en langs den linker Rijnsoever van Schenkenschans tot tegenover Arnhem verschillende redouten op plaatsen, waar, hetzij door ondiepten, hetzij door krommingen in de rivier, een overtocht te vreezen viel.

Op last van ERNST CASIMIR werden er nog meer batterijen aangelegd tusschen genoemde plaatsen en voorts westwaarts tot tegenover Wijk bij Duurstede.

In Augustus waren de volgende als schansen ingerichte verdedigingswerken bezet: beneden Nijmegen, de redouten bij Ochten, en die bij de Ewijkse kerk, genaamd de Donderslag; boven Nijmegen, redouten te Halteren en aan de Duivenweide; aan den Rijn, de redouten bij het Tolhuis en bij Aart en Herwen, de redouten, genaamd de Scholferd, de ronde Weijckens, de Ravensweerd, en de Duistere Weide; verder die aan de Bergsche hoofden, bij de Peppelgraaf, en de werken aan het veer van Huissen.

Pannerdensch en Bylandsch Kanaal dagteekenen van

ongeveer 1 $\frac{1}{2}$ eeuw later; de splitsing van Rijn en Waal lag meer oostelijk. Boven- en beneden-Rijn waren toen — (getuige ook de gelukte overtocht bij het Tolhuis in 1672) — ondieper dan tegenwoordig. Verschillende doorwaadbare plaatsen werden aangetroffen.

De bezetting van de Betuwe stond onder de bevelen van ERNST CASIMIR. Voordat de Grebbe-linie verlaten was, was de Rijndijk bezet tot tegenover de Grebbe. De Kolonels HARWOOD en VAN DIEDEN waren met de verdediging van het oostelijk deel van het groote riviereiland belast.

De Kolonel HARWOOD had zijn hoofdkwartier te Huissen en voerde het bevel in de Over-Betuwe. Hij beschikte over 28 compagnieën, die als volgt verdeeld waren: tusschen Arnhem en Huissen 3, in de redoute de Peppelgraaf 2, in de redoute aan de Bergsche hoofden 4, in de 4 redouten bij Aart en Herwen 3, aan het Tolhuis 6, in het fort Schenkenschans 2 $\frac{1}{2}$ compagnieën en in elk der redouten aan de Duivenweerd en bij Halteren 1 compagnie. De opstelling der overige compagnieën is onbekend. Sommige dezer compagnieën waren zeer zwak en van geringe gevechtswaarde.

De Kolonel VAN DIEDEN, en na diens vertrek naar Wezel, de Kolonel HAY, voerde het bevel langs den Rijn van af het veer tegenover Arnhem tot Opeusden. Zijn hoofdkwartier was aan het Wielsche veer. Het aantal ongeveer gelijk aan dat onder Kolonel HARWOOD.

Na den val van Amersfoort werd de Kolonel de HAUTERIVE door ERNST CASIMIR aangewezen om met 14 compagnieën het gedeelte van den Rijn tusschen Opeusden tot tegenover Wijk bij Duurstede tegen 's vijands aanvallen te beschermen. 1)

1) De Staten-Generaal verlangden, dat hij deze bescherming zou uitstrekken tot Vianen, doch hij oordeelde daarvoor zijne macht te zwak. Eerbiedig schreef de kolonel, dat het bevel in strijd was met de ontvangene instructie. ERNST CASIMIR ondersteunde deze bezwaren van zijn onderbevelhebber. Eindelijk gaven H.H.M. toe.

Verder werd in de bezetting van dit gedeelte voorzien door eenige compagnieën soldaten uit Utrecht, en door het oproepen der huislieden uit de graafschappen Kuilenburg en Buren, de heerlijkheid Vianeu, uit Leerdam, Heukelom, Asperen, Beest en Renoy.

Vele gewapende vaartuigen ondersteunden de verdediging van de Betuwe.

Volgens de bovenstaande opgaven telde *de bezetting tegen het einde van Augustus ongeveer 70 à 75 compagnieën.*

De Utrechtsche linie.

Utrecht. Hare schutterij bestond uit 8 vendelen, elk van 150 man: één van de 2 burgemeesters was Kolonel, over elk vendel voerde een lid van de vroedschap het bevel. Na den IJsselovertocht maatregelen tot versterking n.l. door „de contribuanten, niet impotent zijnde” en „de andere burgers, de onvermogene, 't zij bierdragers” enz.

De bezetting bedroeg den 9en Augustus 3000 soldaten, doch een groot gedeelte was niet onder behoorlijke krijgstucht. Aanwezig waren het regiment VAN WEERDENBURG van de W.-I. Compagnie, 2 comp. schutters uit Rotterdam, 1 comp. schutters uit Gorinchem en nieuw aangekomen troepen Zweden van VAN FALKENBURG, Schotten en Franschen.

Den 10en Augustus zond de Prins 10 compagnieën naar Utrecht uit zijn leger vóór den Bosch.

Na den val van Amersfoort kwamen er nog aan 1 comp. schutters uit Rotterdam, 1 uit 's-Gravenhage, 1 uit Delft en 150 welgewapende boeren uit Holland.

Nog werd de bezetting in het laatst van Augustus en September vermeerderd met de nieuw aangenomen regimenten van FRENTZ, ROSENKRANTZ en HOLCK.

Om Utrecht werd aan de oostzijde eene aangesloten linie aangelegd met een groot aarden werk op de plaats, waar nu het fort de Bilt ligt.

Noordwaarts strekte de linie zich uit langs de Vecht tot aan de Zuiderzee, en zuidwaarts langs de Vaart tot Vreeswijk. Behalve de huisluiden, die na den val van Amersfoort ter verdediging waren opgeroepen, werd deze linie door 1000 soldaten bezet.

Versterkte posten waren te *de Klop, Nieuwersluis, Hinderdam* en *Muiden*, en zuidwaarts bij *Julfaas* en *Vreeswijk*.

Weesp schijnt niet versterkt te zijn. *Hinderdam* werd na den val van Amersfoort door 250 schutters uit Leiden bezet.

Muiden ontving 27 Juli 6 metalen stukken en een compagnie van 150 man van de regeering van Amsterdam; later werd de bezetting nog versterkt met 200 soldaten van de W.-I. Compagnie.

Vreeswijk, alwaar eene schipbrug over de Lek, was op last van FREDERIK HENDRIK door troepen van den Kolonel DE HAULTAIN bezet, die aanvankelijk in den Bommelerwaard waren geweest om dit eiland te beschermen tegen mogelijk optreden van VAN DER BERGH uit het Zuiden.

Gewapende vaartuigen hadden een ruim aandeel in de verdediging der linie. Door de O.-I. Compagnie werden o. a. 15 vaartuigen afgezonden, elk met 4 stukken geschut gewapend, en gezamenlijk bemand met 269 matrozen.

Aanvankelijk voerde de Generaal VAN BREDERODE het bevel over de linie. FREDERIK HENDRIK achtte echter, bij de nadering van MONTECUCULI hare uitgestrektheid te groot om door één persoon naar behooren verdedigd te kunnen worden. De Prins deed daarom aan H.H.M. het voorstel, 3 commandanten aan te stellen, en wel: de Kolonel DE HAULTAIN over Wijk bij Duurstede en over de linie van Vreeswijk tot bij Utrecht; VAN BREDERODE over Utrecht en over de linie van af die stad tot bij den Hinderdam; en Kolonel MORGAN over den Hinderdam, Naarden en de tusschengelegen landstreek.

De Staten-Generaal keurden dit voorstel goed en vaar-

digden bij elk dezer bevelhebbers twee leden van hun collegie of van den Raad van State af.

Willemstad. Aanvankelijk zeer geringe bezetting. Toen omstreeks half Augustus vijandelijke afdeelingen onder den Gouverneur van Breda — den Baron DE BALANSON — naderden, werden versterkingen toegezonden. Vooreerst uit Dordrecht door de regeering dier stad, één compagnie, die in Klundert werd gelegd, benevens 50 soldaten der W.-I. Compagnie. Verder kwam er één compagnie soldaten, sterk 100 man uit Steenbergen en 150 soldaten uit Bergen-op-Zoom. De Staten van Holland zonden nog een compagnie burgers uit Gorinchem en een dito uit Haarlem, benevens een compagnie soldaten uit den Briel. De Staten-Generaal, eindelijk, verzochten aan de Staten van Zeeland 480 bootsgezellen der W.-I. Compagnie, en zoo veel matrozen te zenden als zij konden aannemen.

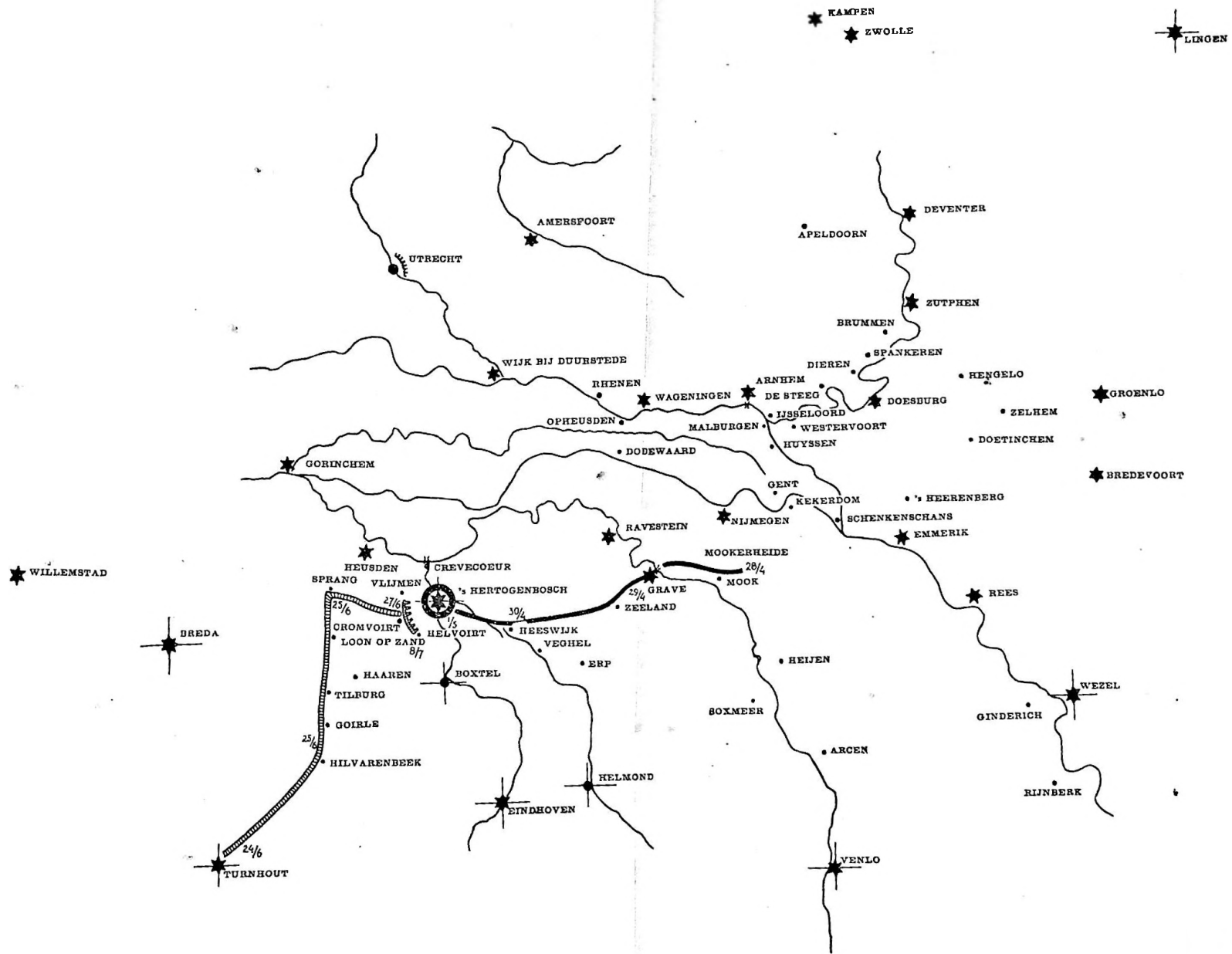
Behalve bovengenoemde plaatsen waren o. a. bezet: *Bergen-op-Zoom, Steenbergen, de Klundert, Geertruidenberg, Heusden, Crevecoeur* en *Tholen*. Gewapende burgers uit Holland waren ter versterking derwaarts gezonden.

Eindelijk, eischte ook *Wezel*, na hare verovering, eene sterke bezetting. Deze bedroeg den 27en September 29 compagnieën voetvolk en 2 compagnieën ruitery.

I N H O U D.

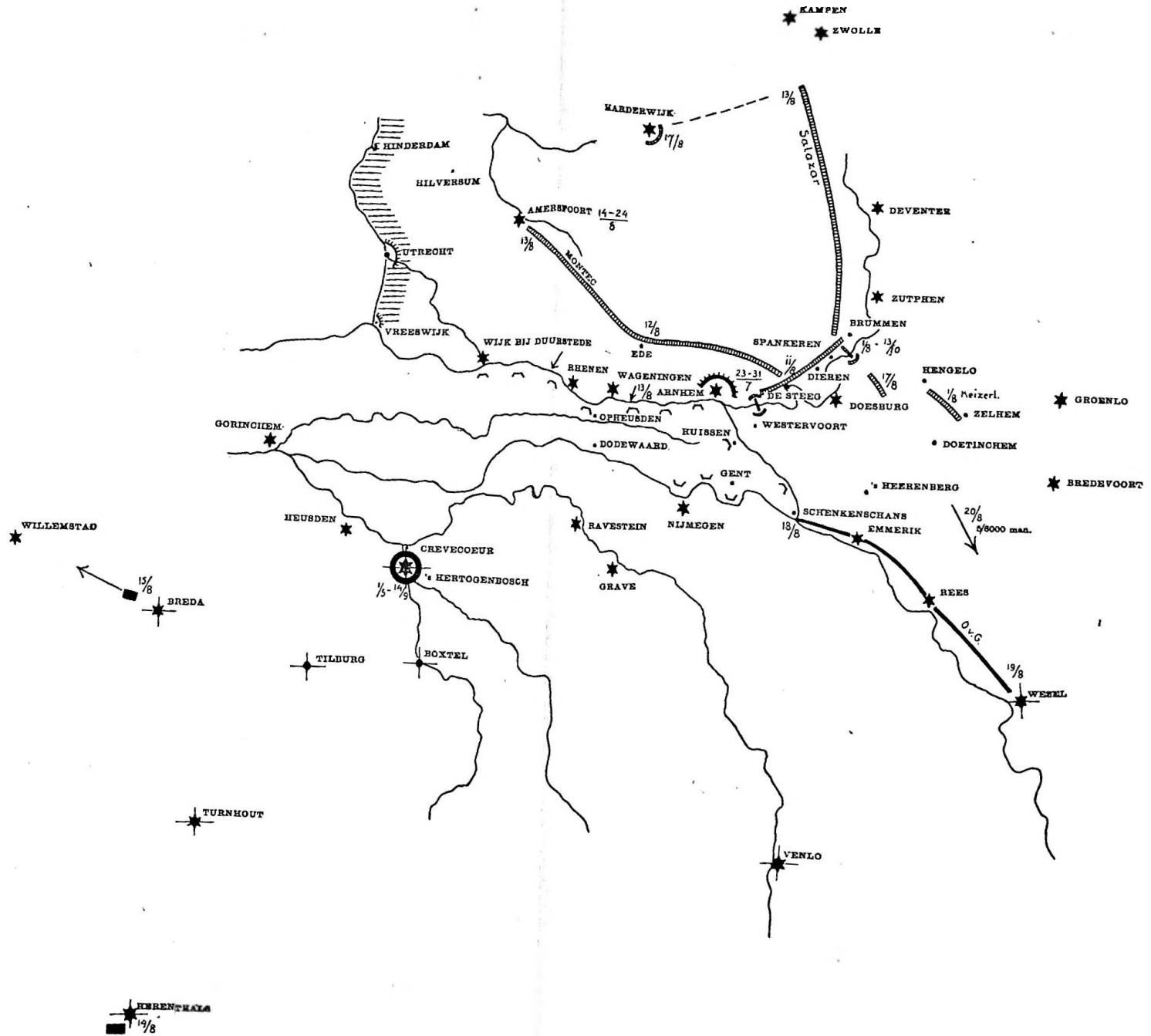
	Bladz.
Inleiding	161
Eerste gedeelte der operatiën	162
Tweede gedeelte	170
Derde gedeelte	178
Vierde gedeelte	186
Beschouwingen	196
Bijlagen I, II en III	216
Drie schetsen en een kaart.	

Schets I.

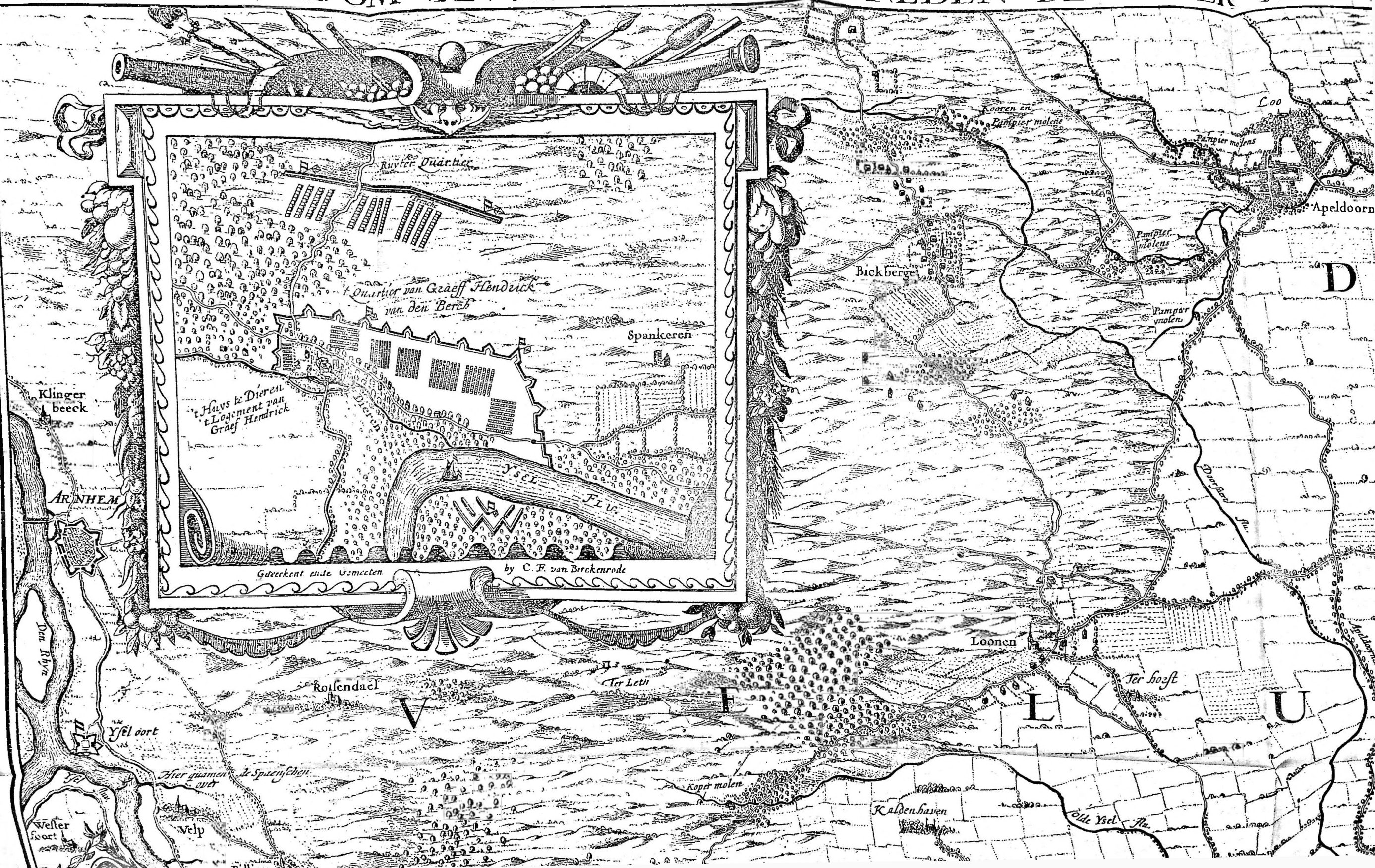
De Spaansche vestingen of steden zijn door een kruis aangegeven.

Schets III.

De Spaansche vestingen of steden zijn door een kruis aangegeven.

DEN YSEL-STROOM VAN ARNHEM TOT BENEDEN DEVENTER MET

Klinger beeck

ARNHEM

Den Rijn

Westerwoort

Velp

Hier quamen de Spaenschen over

Roufendael

Ter Letti

Koper molen

Kaldenhaven

Olde Ysel Flu.

Ter Hoest

Loonen

Bickberge

Spankeren

Ruyter Quatier

Quatier van Graeff Hendrick van den Berch

t Huys te Dieren t Logement van Graef Hendrick

Gueeckent ende Gemeeten

by C. F. van Birckenrode

D

Loo

Apeldoorn

Pampier molens

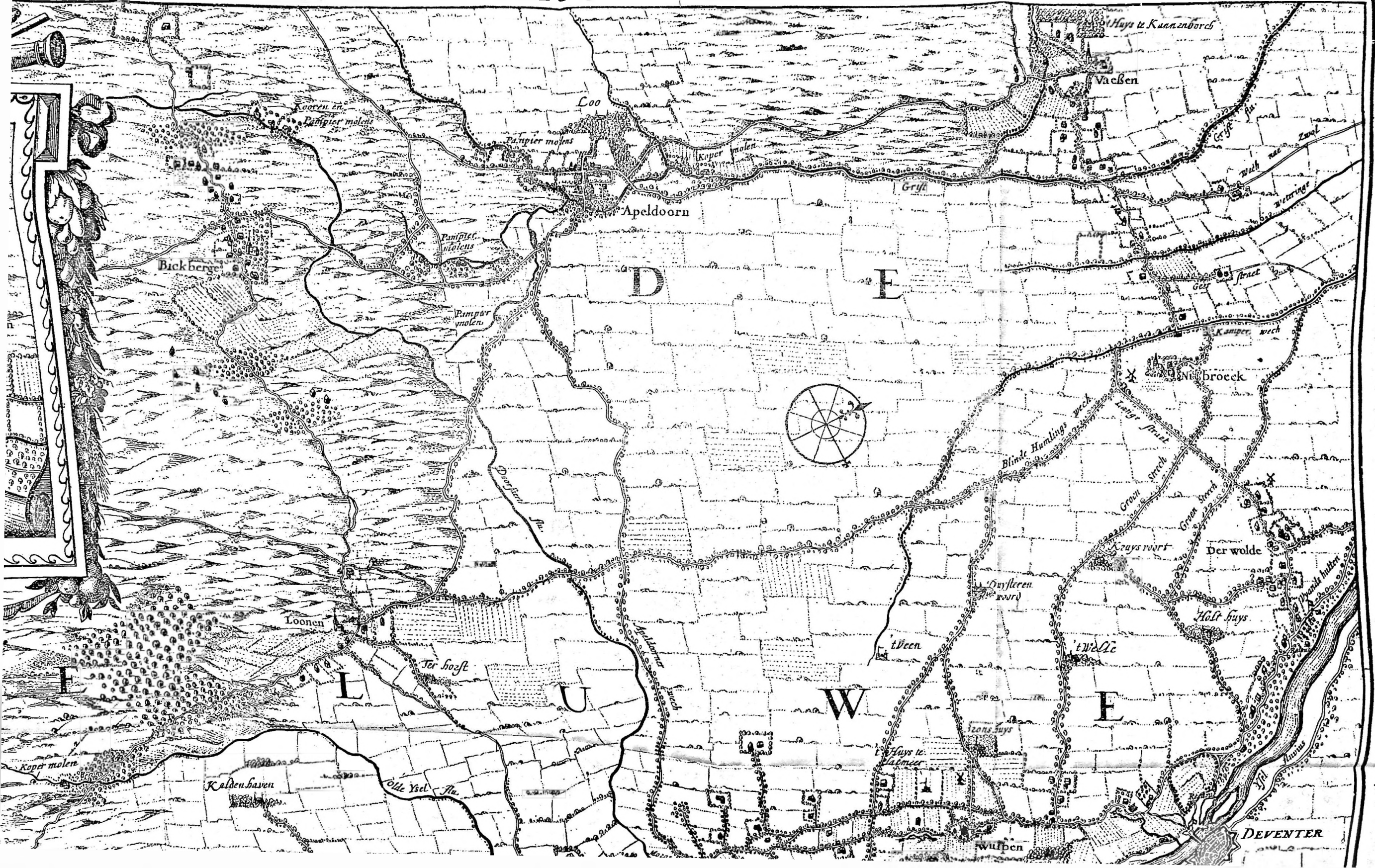
Pampier molens

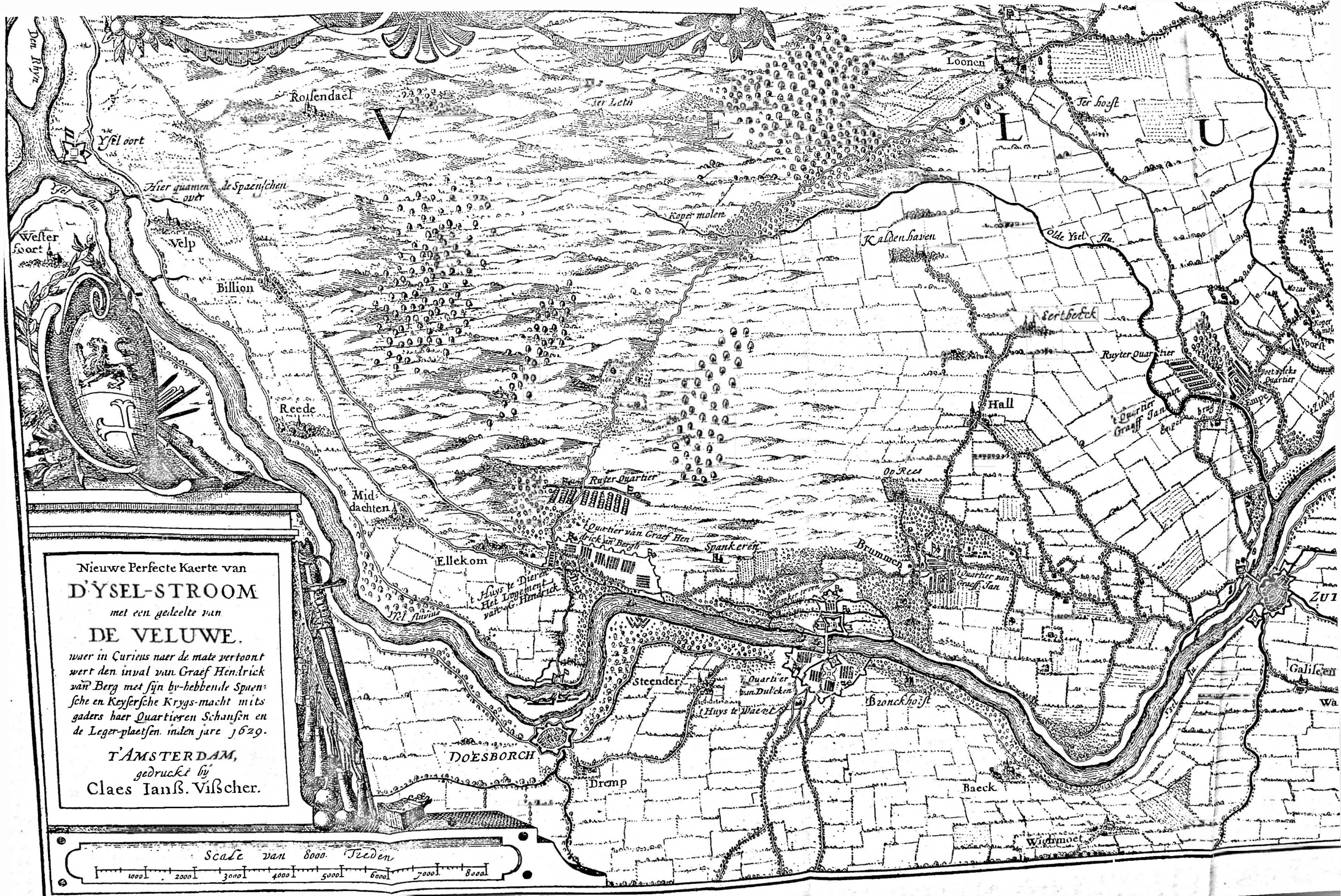
Pampier molens

Dooft

Hilkomer

TOT BENEDEN DEVENTER MET EEN GEDEELTE VAN DE VELUWE.

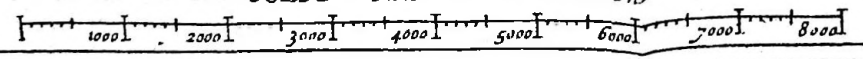

Nieuwe Perfecte Kaerte van
D'YSEL-STROOM
met een gedeelte van
DE VELUWE.

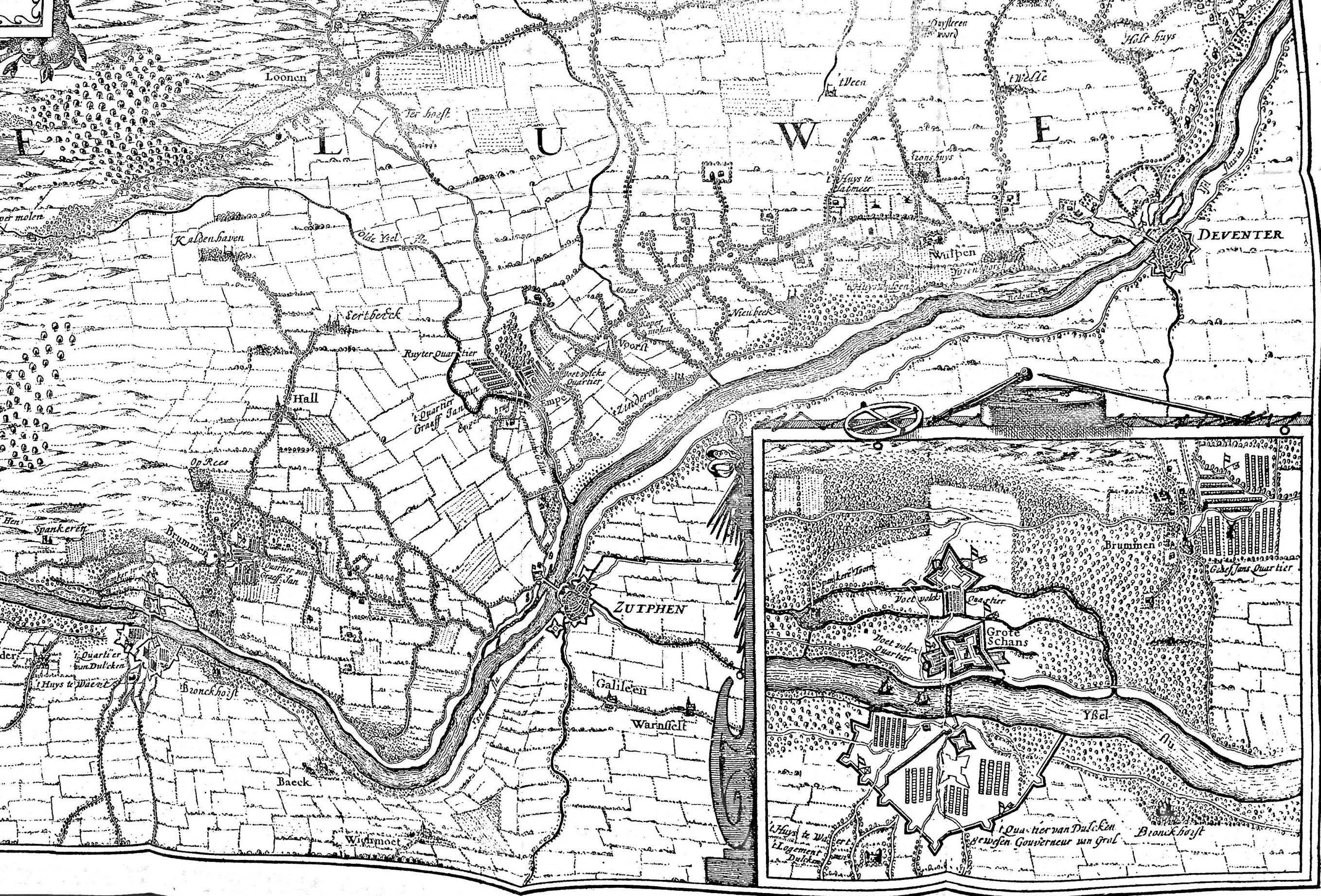
waer in Curieus naer de mate verthoont
wert den inval van Graef Hendrick
van Berg met sijn by-hebbende Spaensche
en Keyserse Krys-macht mits
gaders haer Quartieren Schanzen en
de Leger-plaetsen. inden jare 1629.

T'AMSTERDAM,
gedruckt by
Claes Ians. Vilscher.

Scale van 8000. *Treden*

This block contains the main map area, which is a detailed topographical and military map of the Veluwe region. The IJssel river is the central feature, winding from the top left towards the bottom right. The map is densely populated with labels for various locations, including:
- **Top Left:** Rolendael, Ysel oort, Westert oort, Velp, Billion, Reede.
- **Top Center:** ter Lebi, Koper molen.
- **Top Right:** Loonen, Ter hoest, L, U.
- **Middle Right:** Kalden haven, Olde Ysel Sta., sortboeck, Ruyter Quartier, Hall, On Rees, Brummen, Quarter van Graef Jan.
- **Center:** Quarter van Graef Hen, Spankeren, Ellekom, Steender, Brackhoest, Baeck, Doesborch, Drenp, Wimmoet.
- **Bottom Right:** Galileen, Wa.
- **Decorative Elements:** A coat of arms is visible on the left side, and various symbols represent military quarters and fortifications. The map uses a grid system for orientation.

Loonen

L

U

W

t Welle

E

DEVENTER

Kaldenhaven

Olde Ysel

Sertbeek

Ruyter Quartier

Hall

Op Rees

Spankeren

Brummen

t Quartier van Graeff Jan

t Quartier van Dulcken

t Huys te Waert

Bronckhoijt

Baeck

Widmoet

ZUTPHEN

Galileen

Warnsfelt

Duyfleen
woerd

t Veen

t Zons huys

t Huys te
Wageningen

Wulpen

Korss

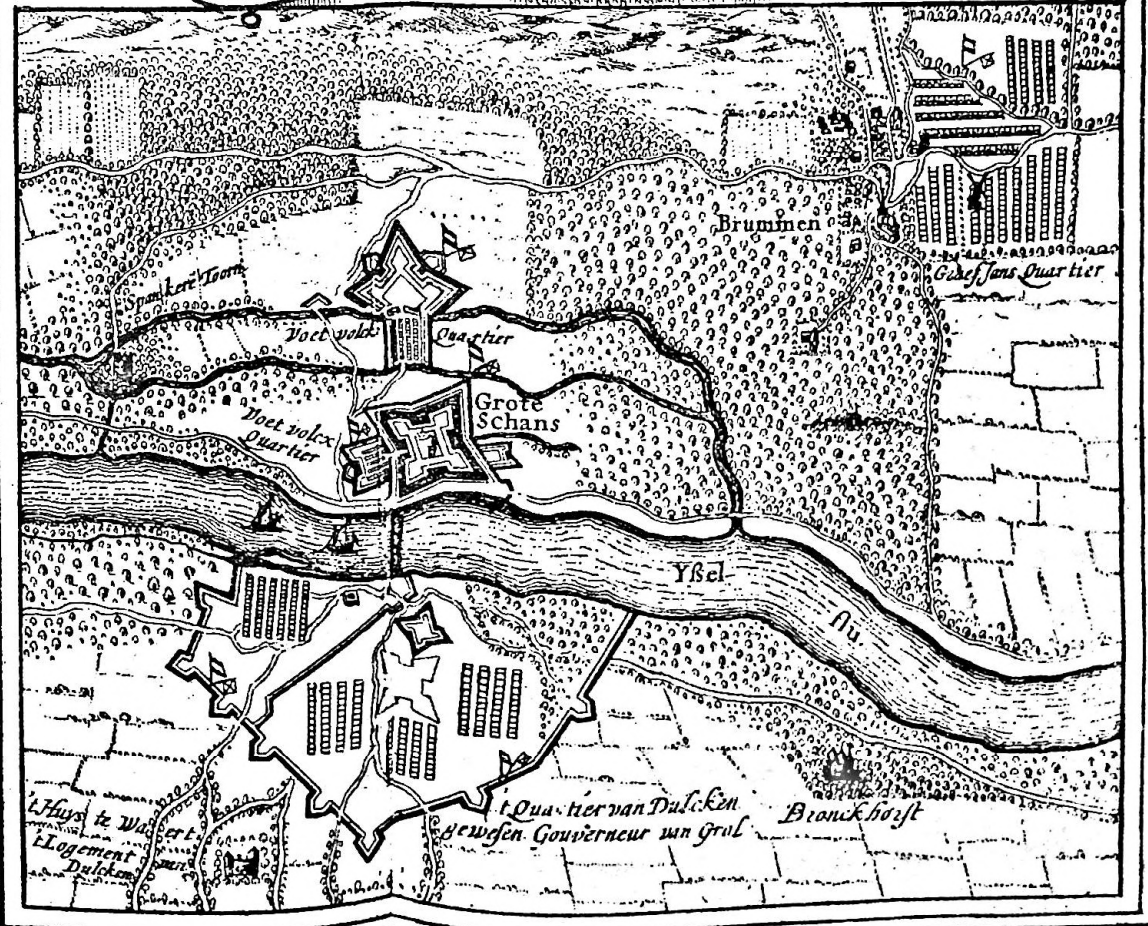
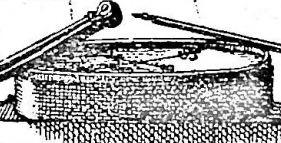
Koper
molen

Nieuwek

Empc

Zuideren

Voorst

Brummen

Voet wald

Quartier

Grote Schans

Voet wald
Quartier

Ysel

t Quartier van Dulcken
geuefen Gouverneur van graf

Bronckhoijt

t Huys te Waert
Logement
Dulcken